

Rapport

Nederlandse kiezer wil het socialer, duurzamer en progressiever

Opvattingen over sociaaleconomische en sociaal-culturele kwesties in 2020,
vergeleken met 2010 en 2016 – Peter Kanne

Colofon

Uitgave

I&O Research
Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam

Rapportnummer

2021/004

Datum

januari 2021

Auteur

Peter Kanne

Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
1.1	Achtergrond en terugblik	4
1.2	Verantwoording	8
2	Posities NL-kiezers	11
2.1	De Nederlandse kiezer denkt nu (nog) linkser en minder conservatief	11
2.2	Uitgemaakte zaak: het moet socialer	12
2.3	Polariserende kwesties: klimaat, immigratie en EU	12
3	Posities per thema	14
3.1	Marktwerking in de publieke sector	14
3.2	Woningmarkt	15
3.3	Onderwijs	16
3.4	Inkomen en sociaal	17
3.5	Overheidsfinanciën	20
3.6	Mobiliteit: van asfalt naar rekeningrijden?	21
3.7	Klimaat, energie en de veestapel	22
3.8	Immigratie, integratie, vrijheid van meningsuiting	25
3.9	Veiligheid, privacy, straffen	28
3.10	Internationaal: EU, ontwikkelingssamenwerking, missies	30
3.11	Ethisch en religieus	35
3.12	Kunst en cultuur	38

1 Inleiding

1.1 Achtergrond en terugblik

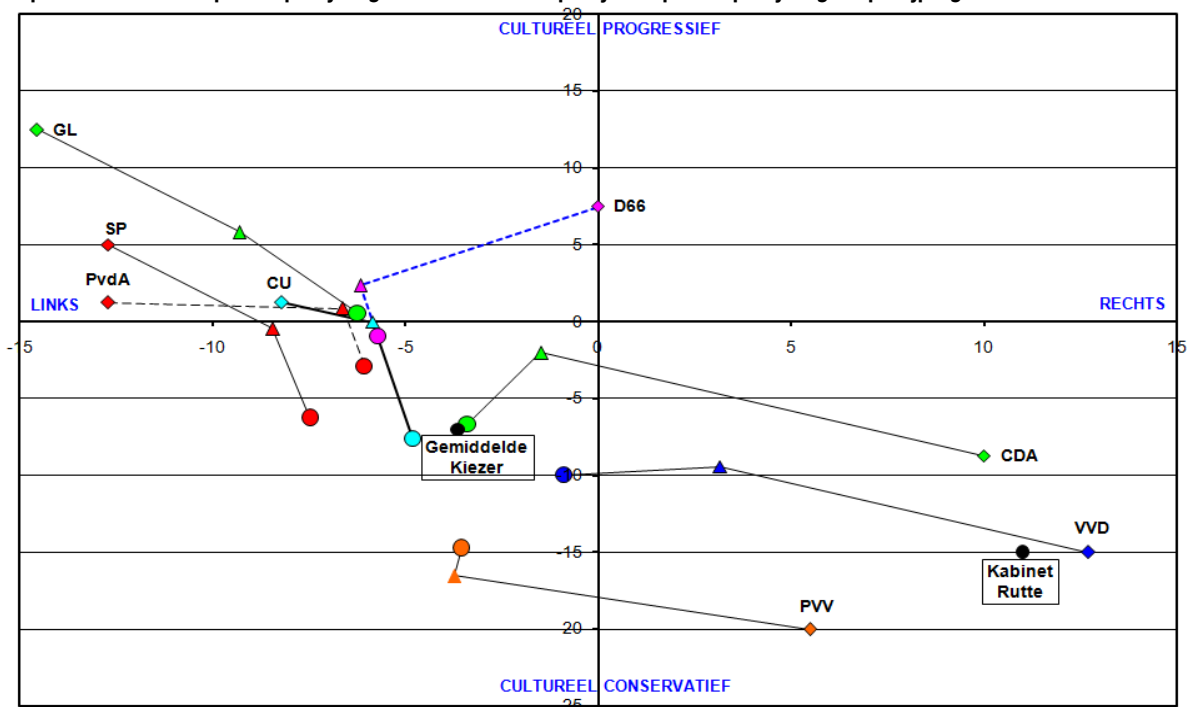
2010: kiezers wilden sociaaleconomisch links, sociaal-cultureel conservatief beleid

In september 2011 publiceerde ik mijn boek "Gedoogdemocratie. Heeft stemmen eigenlijk wel zin?"¹ Voor dit boek voerde ik² in april 2010 – twee maanden voor de verkiezingen – kiezersonderzoek uit: ruim dertig stellingen over sociaaleconomische en sociaal-culturele issues, op basis waarvan ik in kaart bracht waar de kiezers zich bevinden op een tweedimensionaal veld. Daarnaast vroeg ik kiezers per stelling wat het standpunt van de partij van hun eerste voorkeur was over deze kwestie én plaatste ik³ op basis van de partijprogramma's uit 2010 de partijen in deze figuur.

In onderstaande figuur de gemiddeld scores van kiezers per partij (○), waar ze de partij van hun eerste voorkeur verwachten (△) en de partij volgens het partijprogramma (◇). Te zien is hoe kiezers in 2010 samenklonterden in het links-conservatieve kwadrant. GroenLinks-kiezers namen sociaal-cultureel de meest progressieve positie in, de SP-kiezer dacht sociaaleconomisch het meest links, de VVD-kiezer het meest rechts en de PVV-kiezer het meest conservatief. De programma's van CDA, VVD en PVV waren beduidend rechtser dan de opvattingen van hun kiezers. Omgekeerd gold hetzelfde voor SP, PvdA en GroenLinks.

Positionering kiezer van zichzelf, zijn partij en politieke partijen aan de hand van 20 stellingen (2010)

○ = positie kiezer △ = positie partij volgens kiezer van die partij ◇ = positie partij volgens partijprogramma

¹ Meulenhoff, 2011.

² Ik werkte toen nog voor TNS Nipo.

³ Met hulp van André Krouwel van Kieskompas.

Kabinet Rutte I: conservatieve correctie

Na de verkiezingen van 2010 trad het kabinet Rutte I, de gedoogconstructie van VVD, CDA en PVV, aan: het kabinet waar “rechts Nederland zijn vingers bij af kon likken”, aldus premier Mark Rutte. En hoewel het regeerakkoord en beleid van Rutte I goed samenvatte wat de drie partijen in hun programma’s hadden beloofd, was dit beleid veel rechtser dan wat de kiezers wilden, ook beduidend rechtser dan de CDA-, VVD- en PVV-kiezers wilden. Ik schreef in *Gedoogdemocratie*: “Sociaaleconomisch hebben de kiezers zich knollen voor citroenen laten verkopen. Sociaal-cultureel is het regeerakkoord bovendien beduidend conservatiever dan de opvattingen van VVD- en CDA-kiezers en de indruk die deze kiezers hadden van wat VVD en CDA van plan waren”.

Wat eraan vooraf ging

Het beleid van Rutte I kwam niet uit de lucht vallen. Het kan gezien worden als een conservatieve correctie op de internationaal georiënteerde politiek van de decennia die hieraan vooraf gingen. Het kabinet Balkenende IV viel in de nacht van 19 op 20 februari 2010 over het al dan niet verlengen van de Uruzgan-missie. De afnemende steun voor de militaire operatie in Uruzgan paste in een tendens van afnemend internationalisme onder de kiezers die sinds de verkiezingen van 2006, met de sensationele winst van de SP (van 9 naar 25 zetels), politiek tot uitdrukking kwam. En eigenlijk al eerder: bij de afwijzing van de Europese Grondwet in 2005, waarvoor SP, PVV en ChristenUnie zich destijds inzetten, was deze waterscheiding al zichtbaar. En daar weer voor: 9/11 (de aanslagen op het WTC in de VS), de Fortuyn-revolte van 2002, die zich vooral richtte op te sterke immigratiestromen en problemen met nieuwe Nederlanders in de samenleving, de moordaanslag op Theo van Gogh (in 2004), de Hofstadgroep, etc. De conservatieve, nationaal gerichte krachten gingen zich politiek manifesteren. De Nederlandse politieke elite – en het beleid dat daardoor werd voortgebracht – was decennialang sterk internationaal georiënteerd. Achtereenvolgende kabinetten gingen zonder veel discussie – laat staan ruggespraak met de kiezers – hun gang. De Europese Unie groeide en groeide en kreeg steeds meer bevoegdheden, ten koste van het nationale mandaat. De gulden werd afgeschaft en de euro ingevoerd.

In 2005 werd de ‘Europese Grondwet’ (het ‘Grondwettelijk verdrag’) in Nederland in een referendum weggestemd, met de PVV, SP en ChristenUnie als drijvende politieke krachten. De opkomst was voor een Europese verkiezing ongekend hoog – 63 procent – en maar liefst 62 procent stemde tegen. De angst voor het inleveren van autonomie door Nederland aan de grotere landen en vrees voor een gebrekkig democratisch gehalte voerden de boventoon. Misschien nog wel belangrijker: eindelijk – na de invoering van de euro, de uitbreiding van het aantal lidstaten en het inleveren van autonomie – kon men zijn of haar stem laten horen.

In de jaren negentig vond een liberaliseringsgolf plaats die niet alleen het gevolg was van de globalisering, maar deze ook weer versterkte. Immers, privatisering van telecom-, post-, energie- en openbaar vervoerbedrijven waren bedoeld om efficiency en lagere kosten te realiseren, maar zorgden er ook voor dat de global market een impuls kreeg.

In 2010 bevond Nederland zich – tenslotte – midden in een economische crisis na de bankencrisis in de VS (2008). Er moest bezuinigd worden en het neoliberalisme was de leidende ideologie. Een ideologie die toen werd uitgedragen door zo’n beetje alle grotere partijen. Ook linkse partijen als PvdA en GroenLinks wezen de markteconomie niet af. De PvdA was zelf – in de Paarse jaren negentig – mede verantwoordelijk geweest voor het op afstand zetten van veel publieke (uitvoerings)organisaties en Nutsbedrijven.

Nederland sloot zich "als een oester"

De trend naar minder internationalisme en meer nationalisme manifesteerde zich in de periode voorafgaand aan 2010 op vele fronten. Kiezers baseerden hun politieke keuze in 2010 in veel sterkere mate op lokale, regionale of nationale onderwerpen dan op internationale of grensoverschrijdende thema's. Het hemd bleek nader dan de rok.

Uit het onderzoek 'De prioriteiten van de Nederlandse burger', dat onderzoeksbureau Veldkamp november 2010 samen met het Planbureau voor de Leefomgeving uitvoerde, bleek dat Nederlanders sinds de economische crisis aanmerkelijk minder idealistisch en internationalistisch waren dan drie jaar daarvoor. In augustus 2010 brachten 1.500 respondenten een rangorde aan in 64 maatschappelijke vraagstukken, een herhaling van een onderzoek uit 2007, voordat de crisis uitbrak. Het bleek dat internationale veiligheid, ontwikkelingshulp en luchtvervuiling waren ingeruild voor pensioenzekerheid, gezondheidszorg en economische groei. Het belangrijkste onderwerp in 2007, het wereldwijd bestrijden van oorlog en terrorisme, was gezakt naar de vijfde plek. Honger in de wereld zakte van de derde naar de zevende plek. Het enige milieuthema in de top tien van 2010, vervuiling van de zee en de rivier, zakte een positie, naar nummer negen.

Positie 2010		Positie 2007
	1 Dat de oudedagsvoorzieningen van mensen in Nederland in de toekomst goed geregeld blijven	(4)
	2 Dat de gezondheidszorg in Nederland verbetert	(7)
	3 Dat de mensen in Nederland verdraagzamer zijn en zich socialer gedragen	(2)
	4 Dat er meer wordt gedaan aan de bestrijding van criminaliteit in Nederland	(9)
	5 Dat er minder oorlog en terrorisme in de wereld is	(1)
	6 Dat de economie in Nederland groeit	(31)
	7 Dat er in de toekomst minder honger op de wereld is	(3)
	8 Dat de overheidsfinanciën in Nederland in de toekomst beter op orde zullen zijn	(32)
	9 Dat de vervuiling van zeeën, rivieren en meren op de wereld in de toekomst afneemt	(8)
	10 Dat de werkloosheid in Nederland vermindert	(27)

Bron: Veldkamp 2010

Nederlanders ruilden internationale doelstellingen in voor nationale – of persoonlijke – belangen. Deze trend was over de hele linie te zien: ook 'linkse kiezers' waren economische onderwerpen veel belangrijker gaan vinden. Terwijl er op veel plaatsen in de wereld oorlogen en burgeropstanden woedden met immense migratiestromen tot gevolg, en de financiële en klimaatcrisis vroegen om een grensoverschrijdende aanpak, leek Nederland zich 'als een oester te sluiten', zoals Arie Elshout augustus 2010 in de Volkskrant het uitdrukte: '... politiek en militair hebben we de terugtocht ingezet'. Daarenboven concludeerde hij dat dit een beweging was 'die breed gedragen wordt, van PVV tot PvdA, van links tot rechts. Dat is frappant.

Hoewel het politieke klimaat al langer hevig gepolariseerd is en tegenstellingen moeilijker overbrugd kunnen worden, vinden de uitersten elkaar bizar genoeg wel in een steeds verder om zich heen grijpend neo-provincialisme.⁴

2016: kiezer wil sociaaleconomische correctie naar links

Eind 2016 – drie maanden voor de verkiezingen van 2017 – schreef de Volkskrant⁵ op basis van een herhaling van dit stellingenonderzoek, nu uitgevoerd bij I&O Research: “Meerderheid kiezers wil kern van beleid kabinetten Rutte terugdraaien”⁶. De kiezers waren niet tevreden over een aantal grote operaties die door Rutte I en II waren doorgevoerd. Het betrof voornamelijk sociaaleconomische maatregelen als het verhogen van de AOW-leeftijd, de bezuinigingen in de zorg (sociaal domein) en voortgaande marktwerking in de publieke sector.

Eind 2020: de oester opent zich, kiezer wil links-progressieve correctie

Eind 2020 – opnieuw drie maanden voor de Tweede Kamerverkiezingen – blijkt dat de trend die we in 2016 waarnamen zich doorzet en de kiezer niet alleen anders is gaan denken over sociaaleconomische kwesties, marktwerking en klimaatverandering, maar ook over veel sociaal-culturele kwesties. De oester opent zich voorzichtig. Nederlanders kijken weer met een open blik over de landsgrenzen.

Gemiddeld denkt de kiezer nog steeds links-conservatief, maar nog iets linkser dan vier jaar geleden en duidelijk minder conservatief dan tien jaar geleden. Kiezers willen – zou je kunnen zeggen – een links-progressieve correctie met meer oog voor de wereld buiten Nederland.

Sociaal-culturele kloof tussen elite, partijen en volk

Nu de meeste verkiezingsprogramma's voor 2021 zijn verschenen, is het duidelijk dat ook de Nederlandse politieke partijen in de aanloop naar de verkiezingen van maart 2021 opschuiven naar links. In een democratie is er altijd sprake van een wisselwerking – een spel van vraag en aanbod – tussen kiezers en politiek. Politieke partijen lijken de sociaaleconomische behoeften van kiezers te hebben begrepen en te hebben vertaald naar hun plannen voor de periode 2021-2025. “Rechts schuift naar links, maar alleen sociaaleconomisch”, schreef NRC op 22 november na bestudering van de programma's van VVD, CDA, D66, PvdA, GroenLinks en SP.

Het blijkt een breder maatschappelijk fenomeen. Ook de bestuurlijke elite schuift naar links. Op basis van onderzoek dat I&O Research in de 2de helft van 2020 uitvoerde voor de Volkskrant onder de Bestuurlijke elite concludeerden we: “De Nederlandse bestuurlijke elite plaatst zichzelf vaker op de sociaaleconomische linker- dan rechterflank. Er is sprake van een sterke verschuiving naar links wat betreft sociaaleconomische onderwerpen.”⁷

Maar ook: “In vergelijking met de kiezers is de culturele kloof groot.” De bestuurlijke elite wil – mede onder invloed van de coronacrisis – een maatschappelijke reset, een meer inclusieve en duurzame samenleving, met een afnemende kloof tussen arm en rijk.

---

⁴ Volkskrant, 2 augustus 2010.

⁵ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/meerderheid-kiezers-wil-kern-van-beleid-kabinetten-rutte-terugdraaien~b2c5838d/>

⁶ <https://www.ioresearch.nl/actueel/kiezers-willen-correcties-op-beleid-rutte-i-ii/>

⁷ Bron: <https://www.ioresearch.nl/actueel/bestuurlijke-elite-wil-maatschappelijke-reset/>

Het is de vraag of de politieke elite en politieke partijen (veelal gevoed door die bestuurlijke elite) goed doorhebben wat kiezers sociaal-cultureel willen. Kiezers van PVV, SGP en FvD volharden in conservatieve en nationalistische standpunten. Kiezers van de andere partijen – ook de VVD- en CDA-kiezers – staan er anno 2021 beduidend minder conservatief in.

1.2 Verantwoording

Op basis van 32 stellingen – die ik ten dele ook in 2010 en 2016 voorlegde, elke keer drie tot zes maanden voor de verkiezingen – laat ik in deze rapportage zien hoe de kiezer (tien jaar na het gedoogkabinet van VVD, CDA en PVV) anders is gaan denken over inkomen, marktwerking, woningmarkt, klimaat, mobiliteit, immigratie, de rol van Nederland in de wereld, ethische kwesties, kunst & cultuur en andere onderwerpen waar de verkiezingen van 2021 over zullen gaan.

	meegenomen in 2-dimensionale figuur?	
	2010	2020
Sociaaleconomisch		
Meer concurrentie tussen ziekenhuizen is nodig om te zorgen voor meer kwaliteit van de zorg in ziekenhuizen	ja	ja
De zorg in ziekenhuizen en verzorgingstehuizen moet kleinschaliger en menselijker worden, ook als dat de belastingbetaler meer geld kost	ja	nee
Mensen die meer verdienen, moeten meer betalen voor hun ziektekostenverzekering	ja	ja
Als universiteiten of hogescholen beter onderwijs leveren, mogen ze meer collegegeld vragen aan studenten	ja	ja
De studiefinanciering moet een sociaal leenstelsel worden, waarbij (kinderen van) armeren meer geld krijgen van de overheid	ja	ja
Studenten moeten weer een basisbeurs van de overheid krijgen (studiefinanciering die niet terugbetaald hoeft te worden)		ja
Nederlanders die 150.000 euro per jaar of meer verdienen, moeten meer belasting gaan betalen dan ze nu doen	ja	ja
De volgende regering moet fors bezuinigen, het tekort op de begroting moet in 2015 zijn weggewerkt	ja	
Het volgende kabinet moet bezuinigen om de staatsschuld naar beneden te brengen		ja
Het moet voor werkgevers makkelijker worden werknemers te ontslaan	ja	nee
De AOW-gerechtigde leeftijd moet van 65 jaar naar 67 jaar voor mensen die geen fysiek zwaar beroep hebben	ja	
De AOW-leeftijd moet weer terug naar 65 jaar (i.p.v. 67 jaar of hoger)		ja
Werknemers in de publieke sector (bijvoorbeeld verpleegkundigen, leraren en onderwijzers, politieagenten) zouden minstens 5% meer loon moeten krijgen		ja
Het minimum uurloon moet omhoog: van 10 naar 14 euro		ja
Kinderopvang moet gratis worden voor iedereen		ja
De kinderbijslag moet afhankelijk worden van het gezinsinkomen	ja	nee
In plaats van een vast bedrag per auto (motorrijtuigenbelasting), moeten automobilisten per gereden kilometer belasting gaan betalen	ja	ja
Om de files op te lossen moeten meer wegen worden aangelegd	ja	ja
Om vervuiling terug te dringen moet de belasting op verpakkingsmaterialen worden verhoogd	ja	nee
Nederland moet in 2050 volledig zijn omgeschakeld op duurzame energie (wind, zon, water, etc.)	nee	ja
Om de vraag naar energie op te kunnen vangen moeten er meer kerncentrales gebouwd worden in Nederland	nee	nee
De veestapel moet gehalveerd worden	nee	ja
Ik sta achter de boeren in hun protest tegen de stikstofmaatregelen	nee	ja

	meegenomen in 2-dimensionale figuur?	
	2010	2020
Sociaaleconomisch		
De hypotheekrenteaftrek moet blijven zoals het nu is	ja	nee
Verhuurders van woningen mogen zelf de stijging van de huurprijs bepalen.	ja	ja
Om ervoor te zorgen dat woningen zoveel mogelijk ingezet worden om in te wonen, moeten huizenbezitters met meerdere panden veel meer inkomstenbelasting gaan betalen	nee	ja
Sociaal-cultureel	2010	2020
Moslims en andere etnische minderheden moeten zich volledig aanpassen aan de Nederlandse manier van leven	ja	ja
Nederland zou meer vluchtelingen moeten opvangen die nu in vluchtelingenkampen in Griekenland zitten	nee	ja
Om de banen van Nederlandse werknemers te beschermen, moet het aantal arbeidsmigranten uit Oost-Europa worden beperkt	ja	
Het aantal arbeidsmigranten uit Oost-Europa moet worden beperkt, om de banen van Nederlandse werknemers te beschermen		ja
Er moet een verbod komen op het dragen van hoofddoekjes voor vrouwen in een publieke overheidsfunctie	ja	nee
De overheid moet ervoor zorgen dat burgers met meer respect en fatsoen met elkaar omgaan	nee	nee
Nederland moet geen laaggeschoolde immigranten meer toelaten	ja	ja
We moeten accepteren dat terrorismebestrijding soms ten koste gaat van onze privacy	nee	ja
Er moeten hogere gevangenisstraffen komen	ja	ja
Op ontwikkelings samenwerking mag worden bezuinigd	ja	ja
Nederland moet militair blijven deelnemen aan internationale vredesmissies	ja	ja
De Nederlandse financiële bijdrage aan de Europese Unie moet omlaag	ja	ja
De instellingen van de Europese Unie hebben te veel macht		ja
Nederland moet uit de euro en terug naar de gulden		ja
Om de grote vraagstukken van deze tijd aan te kunnen pakken moet de Europese Unie meer bevoegdheden krijgen		ja
Iedereen mag in het openbaar zeggen wat hij wil, ook als dat leidt tot discriminatie	ja	ja
Op kunst en cultuur mag worden bezuinigd	ja	ja
Overig		
Religieuze scholen mogen homoseksuele leraren weigeren	nee	nee
Ouderen die vinden dat hun leven voltooid is, mogen met professionele hulp een einde aan hun leven maken	nee	nee
Burgemeesters moeten rechtstreeks door het volk worden gekozen	nee	nee

Onderzoek december 2020

Dit onderzoek vond plaats van vrijdagavond 11 december tot maandagochtend 14 december 2020, drie maanden voor de verkiezingen.

Er werkten in totaal 1.293 Nederlanders van 18 jaar of ouder aan mee. De onderzoeksresultaten zijn gewogen op geslacht, leeftijd, regio, opleidingsniveau en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2017. De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard. Hiermee is de steekproef representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse inwoners (18+), voor wat betreft deze achtergrondkenmerken.

De aantallen per partij zijn voor PvdD, SGP en FvD indicatief (< 50 waarnemingen).

Totaal	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
1.293	273	93	89	79	99	64	94	55	36	34	24

Onderzoek september 2016

In 2016 werd het onderzoek circa een half jaar voor de verkiezingen uitgevoerd: van 9 tot 12 september 2016. Aan dit onderzoek namen 1.456 Nederlanders van 18 jaar en ouder deel. Het grootste deel van de deelnemers is afkomstig uit het I&O Research Panel (93%). De overige deelnemers (7%) waren via PanelClix benaderd voor dit onderzoek.

De onderzoeksresultaten waren na herweging op geslacht, leeftijd, provincie en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2012 representatief voor alle Nederlandse inwoners (18+), wat deze achtergrondkenmerken betreft.

Onderzoek stellingen 2010

In 2010 werd het onderzoek twee maanden voor de verkiezingen uitgevoerd. De stellingen werden in 2010 door Peter Kanne bij TNS NIPO voorgelegd aan een steekproef van $n = 744$ ten behoeve van het boek van Peter Kanne "Gedoogdemocratie. Heeft stemmen eigenlijk wel zin?" (Meulenhoff, 2011). Veldwerkperiode 22 t/m 27 april 2010.

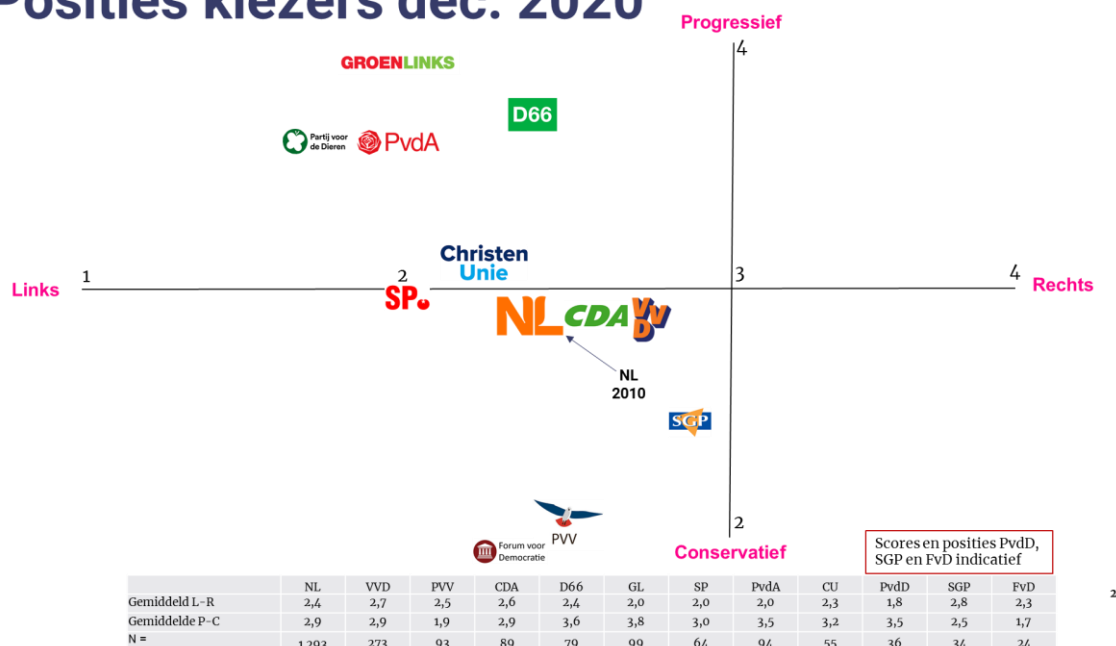
2 Posities NL-kiezers

2.1 De Nederlandse kiezer denkt nu (nog) linkser en minder conservatief

In onderstaande figuur zijn de posities van kiezers anno nu weergegeven op basis van hun scores op 32 stellingen. In deze figuur is te zien dat kiezers van verschillende partijen op de links-rechtsschaal vrij dicht bij elkaar zitten (meest rechts is de SGP-kiezer: gemiddelde score 2,8 op een 5-puntsschaal, meest links de PvdD-kiezer: 1,8; verschil: 1,0).

De verschillen op de sociaal-culturele as zijn beduidend groter (meest progressief is de GL-kiezer: gemiddelde score 3,8; meest conservatief de FvD-kiezer: 1,7, verschil: 2,1 punt).

Posities kiezers dec. 2020

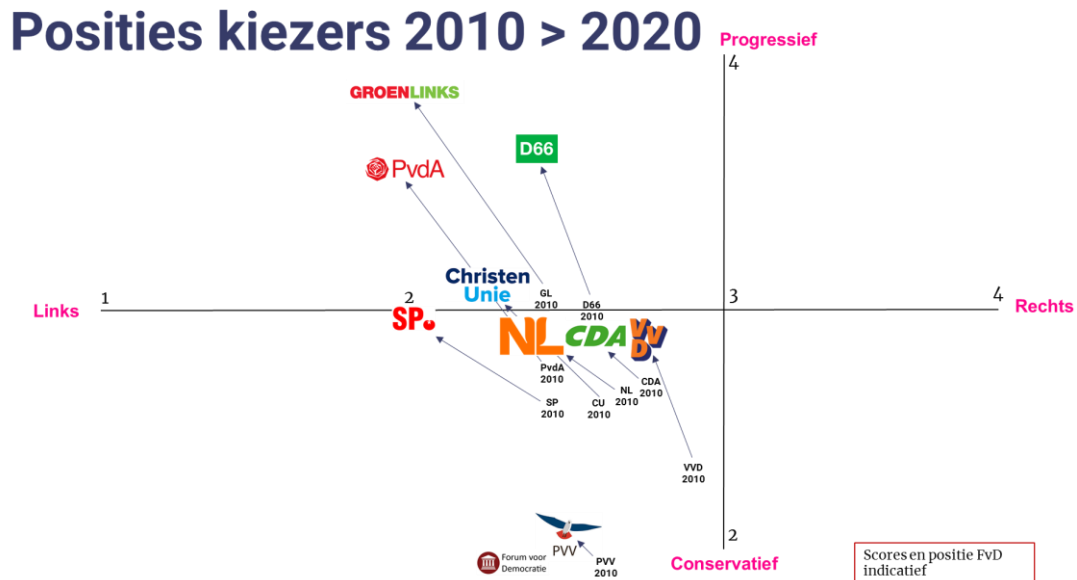
In de figuur op de volgende pagina is te zien dat de *sociaal-culturele* kloof tussen de verschillend achterbannen in tien jaar tijd groter is geworden, terwijl de *sociaaleconomische* verschillen tussen de achterbannen niet toenamen (allemaal schuiven ze – iets – naar links).

Dat kiezers *linkser* denken komt onder andere doordat ze nu in ruime meerderheid tegen marktwerking in de publieke sector zijn (zie paragraaf 3.1 en 3.2), liever een basisbeurs willen i.p.v. een leenstelsel (3.3), de AOW-leeftijd weer omlaag willen (3.4) en er minder animo is voor meer asfalt om de files op te lossen (3.6). In 2010 was dat allemaal veel minder (dan wel meer) het geval. Bovendien is het klimaat een veel belangrijker electoraal thema geworden. De steun voor klimaatmaatregelen nam toe, én klimaat verdeelt het electoraat nu veel sterker dan in 2010 (3.7).

Dat kiezers *minder conservatief* denken is te zien aan dat ze nu minder kritisch staan tegenover de Europese Unie, ontwikkelingssamenwerking en internationale vredesmissies (3.10). De meeste Nederlanders vinden nog steeds dat mensen met een migratieachtergrond zich moeten aanpassen aan de Nederlandse manier van leven en ze staan ook nog steeds niet erg open voor het opnemen van meer vluchtelingen, maar tegen arbeidsmigranten uit Oost-Europa bestaat minder weerstand (3.8). Minder mensen vinden nu dat dat er hogere gevangenisstraffen moeten komen (3.9).

Dit heeft zijn weerslag op de posities van kiezers in onderstaande tweedimensionale figuur. Kiezers van bijna alle politieke partijen veranderden de afgelopen tien jaar gemiddeld van positie (linkser, minder conservatief), met uitzondering van de PVV-kiezer die slechts een fractie linkser en een fractie minder conservatief werd (met FvD als het nog iets conservatiever alternatief).

3

2.2 Uitgemaakte zaak: het moet socialer

Wat worden de strijdpunten in de campagne van 2021? In de verkiezingsprogramma's is een trits aan voorstellen te lezen die bij voorbaat ongeschikt zijn voor politieke strijd. Niet omdat ze niet relevant zijn, maar omdat zo'n beetje iedereen het erover eens is. Het zijn vooral sociaaleconomische kwesties. Om er een paar te noemen: een hoger minimumloon, hoger salaris voor werknemers in de publieke sector, meer betaalbare woningen, kilometerbeprijzing, minder marktwerking in de publieke sector, herinvoering van een vorm van basisbeurs. Over de precieze invulling zijn kiezers en partijen het wellicht niet helemaal eens, maar daar gaan de kandidaat-regeringspartijen straks wel uitkomen. Dat het land 'socialer' moet worden, daar staan kiezers van alle partijen in ruime meerderheden achter.

2.3 Polariserende kwesties: klimaat, immigratie en EU

Als we willen zien waar partijen en kiezers anders denken, moeten we kijken naar de sociaal-culturele (niet-sociaaleconomische) onderwerpen als immigratie, integratie, ontwikkelingssamenwerking en EU. En: klimaat en duurzaamheid.

Herverkaveling polariserende kwesties

In het volgende hoofdstuk behandel ik ruim dertig stellingen en enkele andere onderzoeksuitkomsten. Wat – in vergelijking met tien jaar geleden – opvalt, is dat de kwesties waarover kiezers en politieke partijen wezenlijk anders denken een soort herverkaveling hebben ondergaan:

- Sociaaleconomisch nemen kiezers van alle politieke partijen linkse posities in;
- Klimaat: kiezers van PVV en FvD zien het probleem niet zo of maken zich zorgen over de betaalbaarheid van maatregelen. Kiezers van andere partijen willen stevige klimaatmaatregelen of staan er neutraal in;
- Immigratie en internationale politiek: kiezers van PVV, SGP en FvD volharden in anti-immigratie en nationalistische standpunten, VVD- en CDA- en andere kiezers zijn gematigder.;
- Ethisch en religieus: SGP-kiezers houden vast aan orthodoxe standpunten, CU-kiezers zijn liberaler.

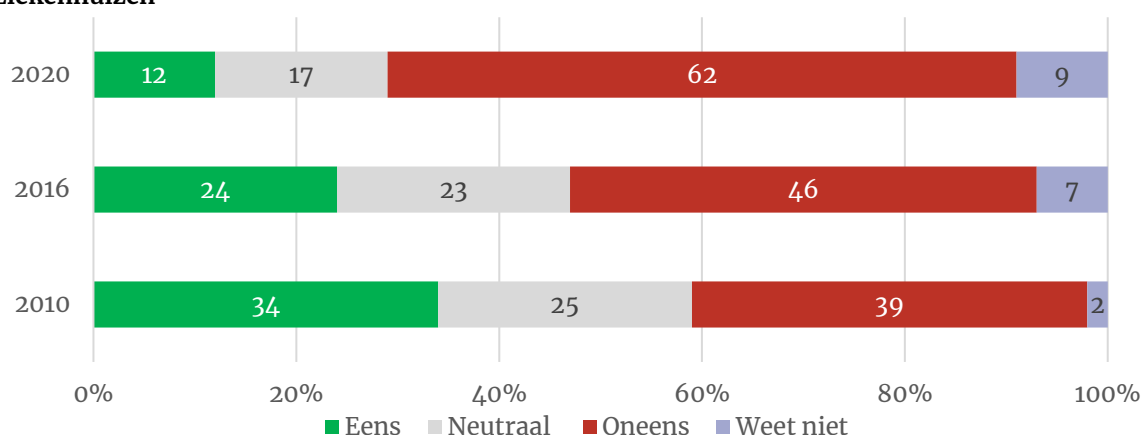
3 Posities per thema

3.1 Marktwerking in de publieke sector

Dat marktwerking in de publieke sector – in de zorg, het openbaar vervoer of op de woningmarkt – niet brengt wat ervan gehoopt werd, zien sommige partijen en hun kiezers al langer. De VVD zegt nu in haar conceptverkiezingsprogramma: “Concurrentie tussen aanbieders kan de zorg verbeteren, maar marktwerking mag geen doel op zich zijn”.

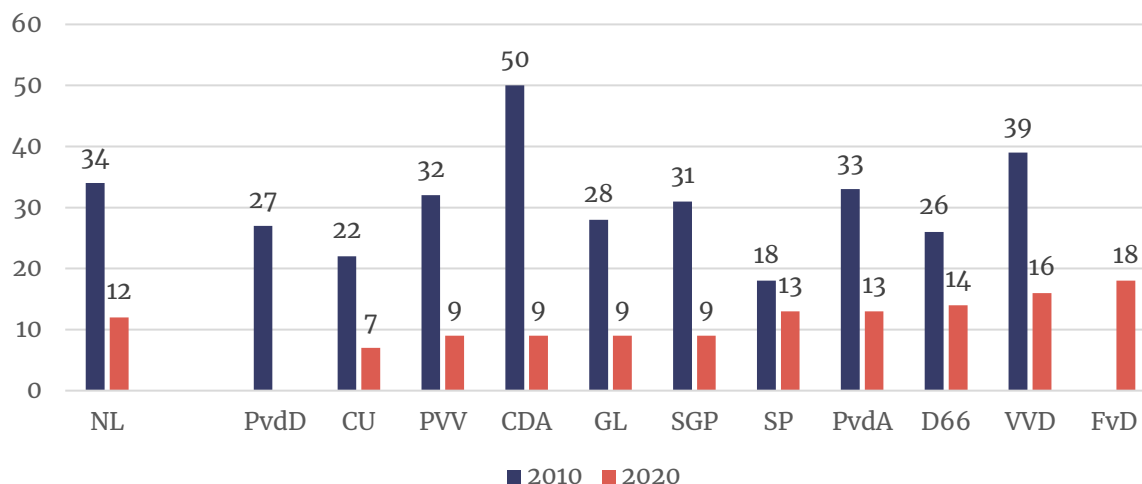
In 2010 waren kiezers nog verdeeld over de vraag of *meer concurrentie tussen ziekenhuizen nodig is voor meer kwaliteit van de zorg in ziekenhuizen* (34% was het er mee eens, 39% mee oneens), waarbij alleen VVD- en CDA-kiezers per saldo voor de marktwerking kozen. Nu is nog maar 12 procent het eens met deze stelling, bij elke achterban is een ruime meerderheid hier nu tegen.

Meer concurrentie tussen ziekenhuizen is nodig om te zorgen voor meer kwaliteit van de zorg in ziekenhuizen

Waren VVD- en CDA-kiezers het in 2010 (per saldo) nog vaker eens dan oneens met deze stelling, nu wil nog slechts 16 en 9 procent van deze kiezers dat ziekenhuizen met elkaar concurreren.

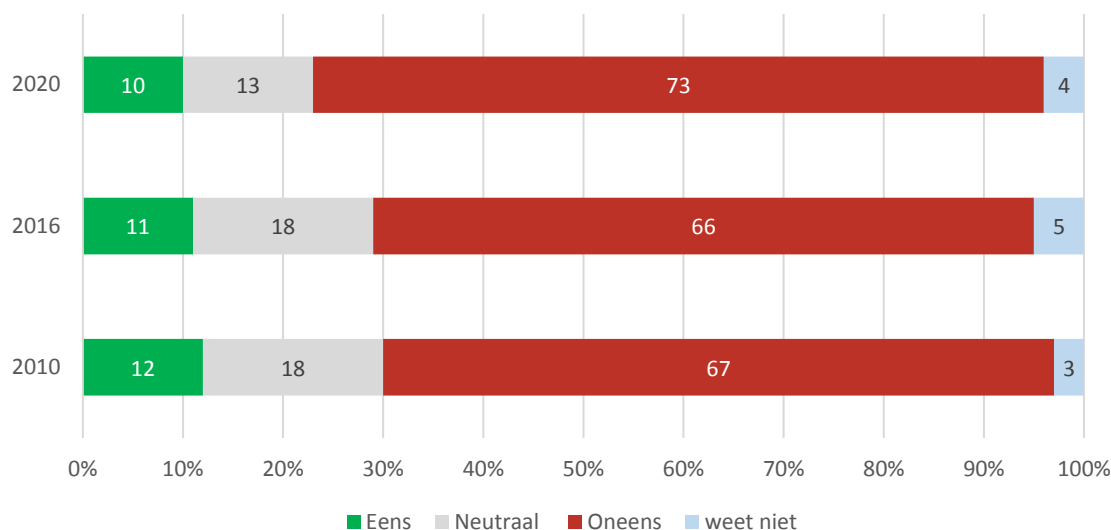
Meer concurrentie tussen ziekenhuizen is nodig om te zorgen voor meer kwaliteit van de zorg in ziekenhuizen (% mee eens)

3.2 Woningmarkt

Kiezers waren in 2010 al niet gecharmeerd van veel vrijheid voor woningverhuurders, twee derde was het *niet* eens met de stelling “Verhuurders van woningen mogen zelf de stijging van de huurprijs bepalen”, in 2020 is dat opgelopen naar drie kwart (73%).

Verhuurders van woningen mogen zelf de stijging van de huurprijs bepalen

Kiezers van alle partijen vinden dat de overheid moet zorgen voor voldoende, goede en betaalbare woningen voor mensen met lage en middeninkomens. En het PvdA-voorstel: “Om ervoor te zorgen dat woningen zoveel mogelijk ingezet worden om in te wonen, moeten huizenbezitters met meerdere panden veel meer inkomstenbelasting gaan betalen” krijgt eveneens bijval van kiezers van alle partijen. Vooral van de linkse kiezers.

De overheid moet zorgen voor voldoende, goede en betaalbare woningen voor mensen met lage en middeninkomens

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Eens	85	75	83	87	85	93	96	93	95	94	81	94
Neutraal	10	17	8	10	12	6	4	4	4	6	16	4
Oneens	3	6	7	1	2				2		3	2
Weet niet	1	1	1	2	2	1		3				

Om ervoor te zorgen dat woningen zoveel mogelijk ingezet worden om in te wonen, moeten huizenbezitters met meerdere panden veel meer inkomstenbelasting gaan betalen

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Eens	69	59	62	70	67	81	81	86	78	81	50	86
Neutraal	12	16	15	8	14	3	4	4	5	5	10	8
Oneens	11	19	15	15	5	4	4	2	6	3	18	2
Weet niet	9	6	8	8	14	13	10	8	12	11	23	4

3.3 Onderwijs

Leenstelsel of basisbeurs?

In 2010 stonden nog twee op drie kiezers achter het principe van een leenstelsel, waarbij kinderen van armere ouders meer geld krijgen van de overheid dan kinderen van rijkere ouders.

Ondertussen hebben zo'n beetje alle partijen afstand genomen van het leenstelsel, alleen de VVD staat er nog achter. En ook van de kiezers vindt nu 66 procent dat "studenten weer een basisbeurs van de overheid moeten krijgen: studiefinanciering die niet terugbetaald hoeft te worden". Kiezers van alle partijen zijn het er in de helft (PVV) tot bijna 90 procent (GL) van de gevallen mee eens.

2020: Studenten moeten weer een basisbeurs van de overheid krijgen (studiefinanciering die niet terugbetaald hoeft te worden)

	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
2020	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Eens	66	58	49	62	74	86	80	80	70	74	47	80
Neutraal	17	18	28	15	18	11	12	9	18	13	32	2
Oneens	13	20	21	15	6	3	8	5	7	11	17	17
Weet niet	4	5	2	7	2			6	5	3	5	

2010: De studiefinanciering moet een sociaal leenstelsel worden waarbij (kinderen van) armeren meer geld krijgen van de overheid dan (kinderen van) rijkere

2010	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU
Eens	68	62	63	64	55	70	81	71	69
Neutraal	15	19	13	21	32	13	10	16	14
Oneens	15	19	21	14	13	14	9	10	12

3.4 Inkomen en sociaal

AOW terug naar 65

Voor de AOW-leeftijd zien we iets vergelijkbaars, al was hier tien jaar geleden meer verdeeldheid over. In 2010 was 41 procent het eens met de stelling “De AOW-gerechtigde leeftijd moet van 65 jaar naar 67 jaar voor mensen die geen fysiek zwaar beroep hebben”. Kiezers van CDA, D66, GroenLinks en PvdA waren het er in de helft van de gevallen mee eens, een kwart tot een derde van deze kiezersgroepen was tegen, vooral kiezers van SP en PVV.

Nu vindt 60 procent dat de “AOW-leeftijd weer terug moet naar 65 jaar”. SP- en PVV-kiezers vinden dat nog steeds, maar ook PvdA- en VVD-kiezers vinden dit nu. Verdeeldheid is er onder D66- en GL-kiezers.

2016 + 2020: De AOW-leeftijd moet weer terug naar 65 jaar (i.p.v. 67 jaar of hoger)

	NL 2016	NL 2020	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Eens	60	61	54	83	44	29	41	92	57	50	74	63	78
Neutraal	13	13	13	7	17	20	12	5	11	18	12	16	15
Oneens	24	23	31	9	36	47	38	3	29	29	11	19	7
Weet niet	2	3	2	2	3	4	8		3	3	3	2	

2010: De AOW-gerechtigde leeftijd moet van 65 jaar naar 67 jaar voor mensen die geen fysiek zwaar beroep hebben

	NL 2010	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP
Partij:		+	--	++	++	+	--	+	++	+	+
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Eens	41	43	28	50	51	49	29	47	40	26	43
Neutraal	20	14	22	21	23	22	16	20	26	18	34
Oneens	37	42	47	29	25	28	53	32	31	52	23

Minimumloon en salarissen in de publieke sector moeten omhoog

Zes op tien kiezers vinden dat werknemers in de publieke sector meer loon moeten krijgen. Kiezers van alle partijen vinden dit in meerderheid.

Werknemers in de publieke sector (bijvoorbeeld verpleegkundigen, leraren en onderwijzers, politieagenten) zouden minstens 5% meer loon moeten krijgen

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Eens	61	54	57	54	56	73	73	71	57	87	64	70
Neutraal	18	16	22	19	29	19	17	13	26	5	8	5
Oneens	16	27	18	21	10	4	7	11	13	2	25	24
Weet niet	5	3	2	6	5	4	3	5	4	6	3	2

Een zelfde percentage (62%) wil dat het minimum uurloon van 10 naar 14 euro gaat. Ook hier zijn kiezers van rechts tot links er vaker voor dan tegen.

Het minimum uurloon moet omhoog: van 10 naar 14 euro

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Eens	62	50	70	44	62	72	87	75	65	70	47	61
Neutraal	19	24	18	24	24	16	10	11	19	18	14	12
Oneens	12	20	7	21	6	1		8	5	4	22	20
Weet niet	8	7	5	11	8	11	3	6	12	8	16	7

Verdeeldheid over gratis kinderopvang

Sommige partijen pleiten voor gratis kinderopvang. Zover zijn de meeste kiezers niet. Ongeveer de helft van de GL-, PvdA-, D66-, en FvD-kiezers vindt dit een goed voorstel. VVD-, PVV- en CDA- en CU-kiezers zijn (per saldo) niet voor, SGP-kiezers zijn ronduit tegen.

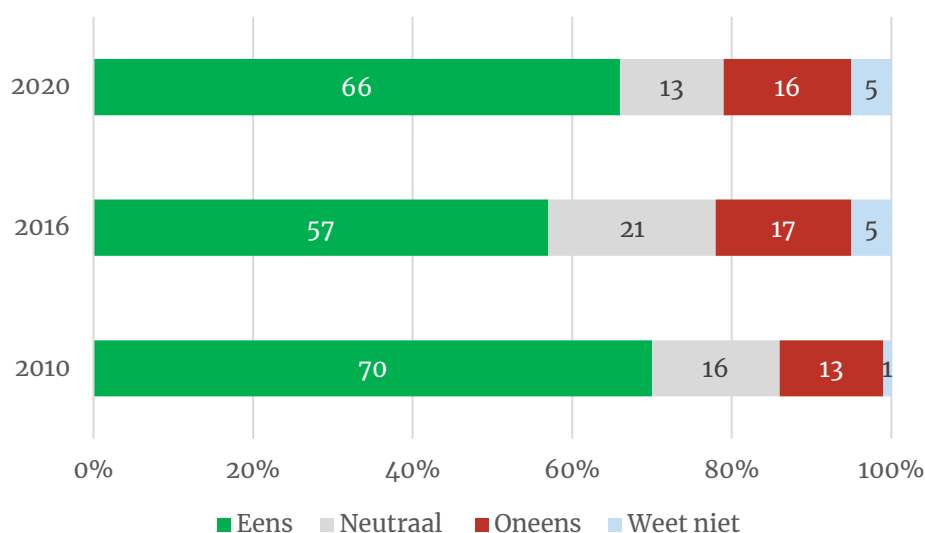
Kinderopvang moet gratis worden voor iedereen

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Eens	38	34	37	34	48	54	46	52	31	42	7	50
Neutraal	18	16	19	17	23	12	26	15	22	13	20	8
Oneens	39	47	41	42	26	28	27	28	42	43	69	42
Weet niet	4	3	3	7	4	6	1	4	4	2	4	

Meer belasting voor grootverdieners

Twee op drie kiezers (66%) vinden dat Nederlanders die 150.000 euro per jaar of meer verdienen meer belasting moeten betalen. Een toename ten opzichte van 2016, maar ongeveer gelijk aan 2010 (70%).

Nederlanders die 150.000 euro per jaar of meer verdienen moeten meer belasting gaan betalen dan ze nu doen

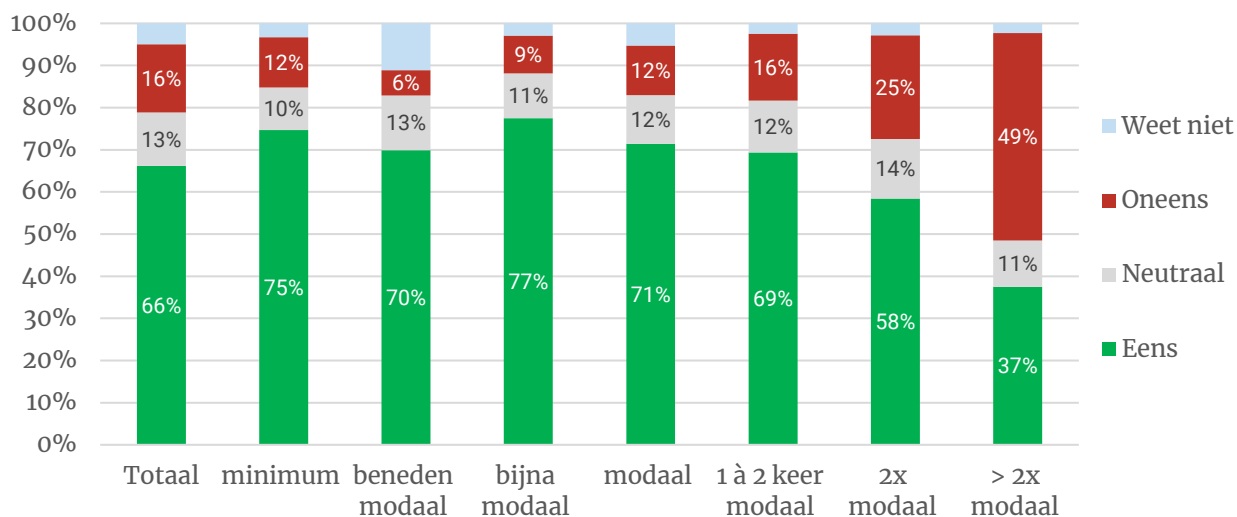
Bij de achterban van elke partij – inclusief VVD en CDA – is een meerderheid ervoor dat Nederlanders die 150.000 euro per jaar of meer verdienen meer belasting moeten betalen. Vooral kiezers van PvdD (87%), PvdA (83%), SP (82%) en GroenLinks (80%) willen dat, maar ook CU-, FvD-, PVV- en D66-kiezers staan hier in ruime meerderheid achter.

Nederlanders die 150.000 euro per jaar of meer verdienen moeten meer belasting gaan betalen dan ze nu doen

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Eens	66	53	70	55	69	80	82	83	79	87	55	73
Neutraal	13	18	12	12	9	10	12	9	7		16	10
Oneens	16	26	16	21	17	7	5	3	13	5	20	16
Weet niet	5	3	2	12	5	3	2	4	1	8	9	1
2010	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Partij		--	--	--	-	++	++	++	+	-	+/-	
Eens	70	53	75	55	77	75	83	77	74	66	71	
Neutraal	16	19	14	26	17	14	12	23	14	8	16	
Oneens	13	28	9	17	4	9	3	7	10	18	13	
Weet niet												

Bijna alle inkomensklassen staan in meerderheid achter de hogere belasting voor mensen die 1,5 ton of meer verdienen. Echter: van degenen in de hoogste inkomensklasse (€ 87.100 of meer) – degenen die het betreft – is slechts 37 procent hiervoor.

Nederlanders die 150.000 euro per jaar of meer verdienen moeten meer belasting gaan betalen

3.5 Overheidsfinanciën

Slechts kwart wil dat kabinet gaat bezuinigen

In september 2020 – vlak voor Prinsjesdag – zagen we dat 43 procent van de Nederlanders wilde dat het kabinet meer zou gaan investeren in 2021 en slechts 6 procent wilde dat het kabinet zou gaan bezuinigen. Bijna de helft (46%) nam een middenpositie in.⁸ De vraagstelling stond in september het teken van de coronacrisis.

De formulering in december was anders, dus helemaal vergelijkbaar is hij niet, maar ook nu zien we dat slechts een minderheid (27%) vindt dat “het volgende kabinet moet bezuinigen om de staatsschuld naar beneden te brengen”. Drie op tien zijn het ermee oneens.

In vergelijking met 2010 – toen er nog een tekort op de begroting was – vond een derde dat een volgende regering fors moest bezuinigen om dat tekort weg te werken. Opvallend is dat kiezers van CDA en D66, die toen relatief vaak voor bezuinigingen waren, dat nu beduidend minder vaak zijn. Kiezers van VVD en SGP kiezen nu het vaakst voor bezuinigingen, maar evenmin in meerderheid.

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Het volgende kabinet moet bezuinigen om de staatsschuld naar beneden te brengen												
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Eens	27	39	17	29	24	21	19	17	26	3	40	9
Neutraal	34	33	44	35	36	40	34	33	28	35	29	46
Oneens	30	25	31	26	35	28	36	40	30	43	22	34
Weet niet	9	4	8	9	5	11	11	10	16	19	9	12
2010	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	
De volgende regering moet fors bezuinigen, het tekort op de begroting moet in 2015 zijn weggewerkt												
Partij:		++	+/-	++	-	+/-	-	-	-	-	-	-
Eens	33	38	33	41	45	32	21	30	33	38	36	
Neutraal	37	33	34	45	38	38	34	33	29	27	31	
Oneens	28	28	32	13	17	25	41	33	36	26	23	
Weet niet	2	1	1	1		5	4	6	2	9	10	

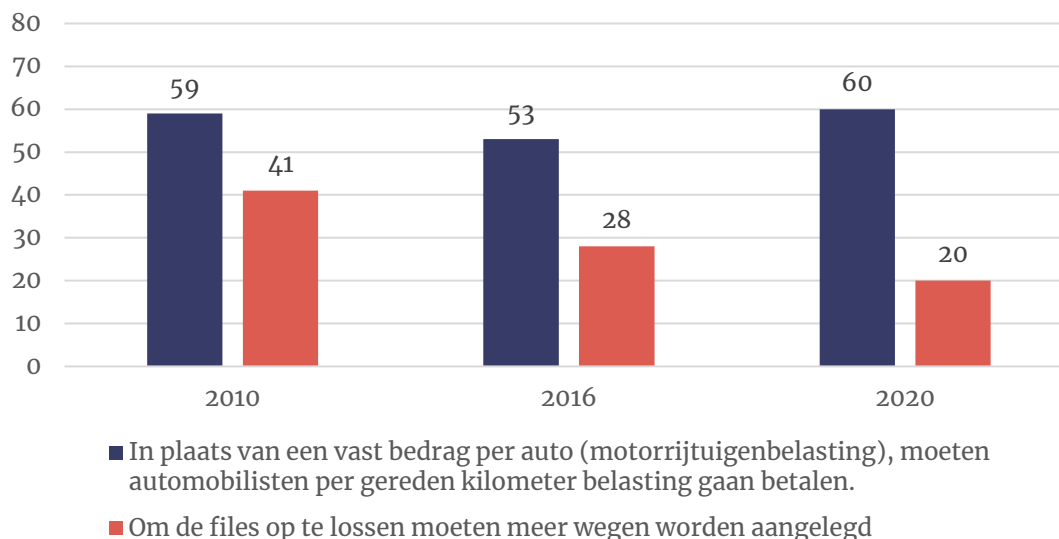
⁸ De vraagstelling stond in september in het teken van de coronacrisis, respondenten kregen deze inleiding te lezen: “Sinds de coronacrisis heeft de regering 66 miljard euro extra geleend om de coronacrisis en de economische gevolgen daarvan te bestrijden. Als gevolg hiervan is de staatsschuld verder opgelopen. Sommigen zijn van mening dat we moeten bezuinigen om de schulden te verminderen. Anderen vinden dat we moeten blijven investeren in de economie. Wat is uw mening hierover? Vindt u dat het kabinet in 2021 moet bezuinigen of meer moet investeren? Of iets daartussenin? Zie ook: <https://www.ioresearch.nl/actueel/prinsjesdagpeiling-2020/>

3.6 Mobiliteit

Van asfalt naar rekeningrijden?

Voor het principe van kilometerbeprijzing bestaat al tien jaar draagvlak⁹. In 2010 was 59 procent het eens met de stelling “In plaats van een vast bedrag per auto (motorrijtuigenbelasting), moeten automobilisten per gereden kilometer belasting gaan betalen”, 21 procent was het er niet mee eens. Dit jaar is dat respectievelijk 21 en 20 procent. De verschuivingen binnen de achterbannen zijn klein.

Dat is anders voor de stelling “Om de files op te lossen moeten meer wegen worden aangelegd”. Hier was in 2010 nog 41 procent het mee eens (30% oneens), nu is dat andersom: 20 procent is het er mee eens, 53 procent oneens.

In 2010 waren VVD- en PVV-kiezers nog warme voorstanders van meer asfalt, CDA-kiezers waren per saldo voor. Met name GL-kiezers waren daar tegen. Nu zijn bijna alle achterbannen daar (per saldo) tegen. Onder VVD-kiezers daalde het aandeel “eens” van 71 naar 27 procent.

Om de files op te lossen moeten meer wegen worden aangelegd

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Eens	20	27	43	15	6	5	16	14	17	8	26	25
Neutraal	23	30	23	22	14	10	21	11	22	10	25	14
Oneens	53	42	32	58	78	78	60	73	56	82	42	60
Weet niet	4	2	2	6	2	6	3	2	5		8	
2010	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	
Partij		+	++	++	+/-	-	-	-	-	?		+
Eens	41	71	60	43	24	16	22	29	21		33	
Neutraal	27	21	16	30	34	24	39	30	37		37	
Oneens	30	8	21	24	42	60	39	38	28		27	

⁹ Zoals we begin 2019 nog eens zagen in onderzoek voor de Volkskrant: “Kilometerbeprijzing? Ja, maar onder voorwaarden” <https://www.ioresearch.nl/actueel/kilometerbeprijzing-ja-maar-onder-voorwaarden/>

3.7 Klimaat, energie en de veestapel

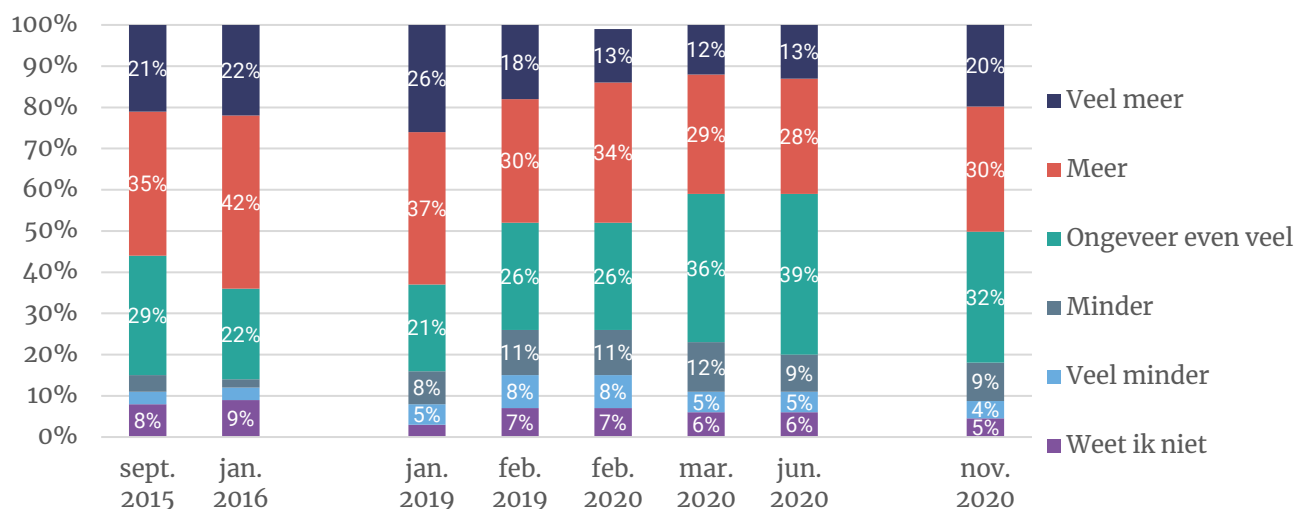
Volgend kabinet moet meer doen tegen uitstoot broeikasgassen dan dit kabinet

Over het klimaat en duurzaamheid zijn Nederlanders de afgelopen jaren anders gaan denken. De zorgen over klimaatverandering namen toe en het onderwerp werd een belangrijker electoraal onderwerp. Sinds begin 2019 zien we dat het onderwerp politiek polariseert: niet langer is iedereen voor klimaatmaatregelen; rechts-populistische partijen (FvD, PVV) zetten het actief in om zich af te zetten tegen klimaatmaatregelen.

De helft (50%) van de Nederlanders gaf in november 2020 aan dat *een volgend kabinet* meer zou moeten doen dan het huidige kabinet-Rutte om de uitstoot van broeikasgassen tegen te gaan. In juni van dit jaar vond 41 procent nog dat het kabinet Rutte III *meer* moest doen. Eind 2016 was dit nog 64 procent, maar daarna is er veel gebeurd op klimaatgebied, waaronder de totstandkoming van het klimaatakkoord.

Eén op zeven (13%) vindt eind 2020 dat het wel iets minder mag: dit aandeel is kleiner dan maart van dit jaar (17%)¹⁰ maar groter dan eind 2016, toen nog slechts 5 procent vond dat het *minder* moest zijn.

Vindt u dat een volgend kabinet, na de verkiezingen van maart 2021, meer, minder of ongeveer evenveel moet doen om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen? (In vergelijking met wat het kabinet-Rutte tot nu toe bekend heeft gemaakt om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen) Basis: n = 1.140

* In november is voor het eerst gevraagd naar “een volgend kabinet”, daarvoor “dit kabinet” (aangezien in maart 2021 opnieuw Tweede Kamerverkiezingen zijn)

¹⁰ Let wel: in november 2020 ging de vraag over “een volgend kabinet”, daarvoor steeds over “dit kabinet”.

In 2050 volledig energieneutraal?

Dat het onderwerp klimaat en duurzame energie Nederlanders verdeelt, is te zien aan de uitkomst van 2016 en 2020 op de stelling “Nederland moet in 2050 volledig zijn omgeschakeld op duurzame energie”. In 2016 was 60 procent het hier nog mee eens, slechts 11 procent was het ermee oneens. Nu is dat 48 en 23 procent.

Kiezers van GroenLinks, PvdD, D66 en PvdA zijn het er in ruime meerderheden mee eens, kiezers van FvD en PVV zijn het er mee oneens. VVD- en CDA-kiezers zijn verdeeld, maar ze zijn het er vaker mee eens dan oneens.

Nederland moet in 2050 volledig zijn omgeschakeld op duurzame energie (wind, zon, water, etc.)

2020	NL 2016	NL 2020	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Eens	60	48	44	20	42	75	86	56	65	54	78	35	26
Neutraal	25	25	30	25	34	15	10	22	19	19	2	27	9
Oneens	11	23	22	52	17	7	1	21	10	20	13	34	63
Weet niet	4	5	3	3	7	3	4	1	7	6	7	5	1

Kernenergie: VVD-, PVV- en FvD-kiezers zijn voor

Is kernenergie een alternatief voor fossiele en/of energie uit wind of zon? Minister Wiebes zette het in 2020 weer op de agenda, VVD, CDA en D66 staan er voor open, GroenLinks en Partij voor de Dieren niet.

De kiezers zijn verdeeld, ongeveer volgens deze partijlijnen. Ruim een derde (37%) is het eens met de stelling “Om de vraag naar energie op te kunnen vangen moeten er meer kerncentrales gebouwd worden in Nederland”, eveneens een derde (33%) juist niet. Interessant zijn de CDA- en D66-kiezers: net zo verdeeld als gemiddeld Nederland.

Om de vraag naar energie op te kunnen vangen moeten er meer kerncentrales gebouwd worden in Nederland

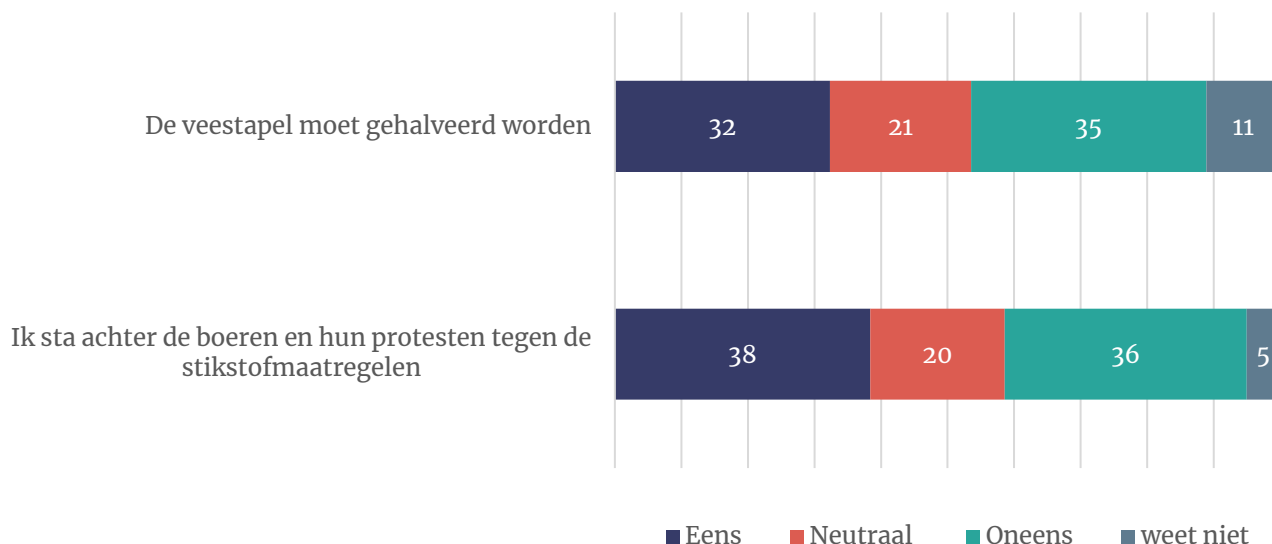

Boeren en veeteelt als splijtzwam

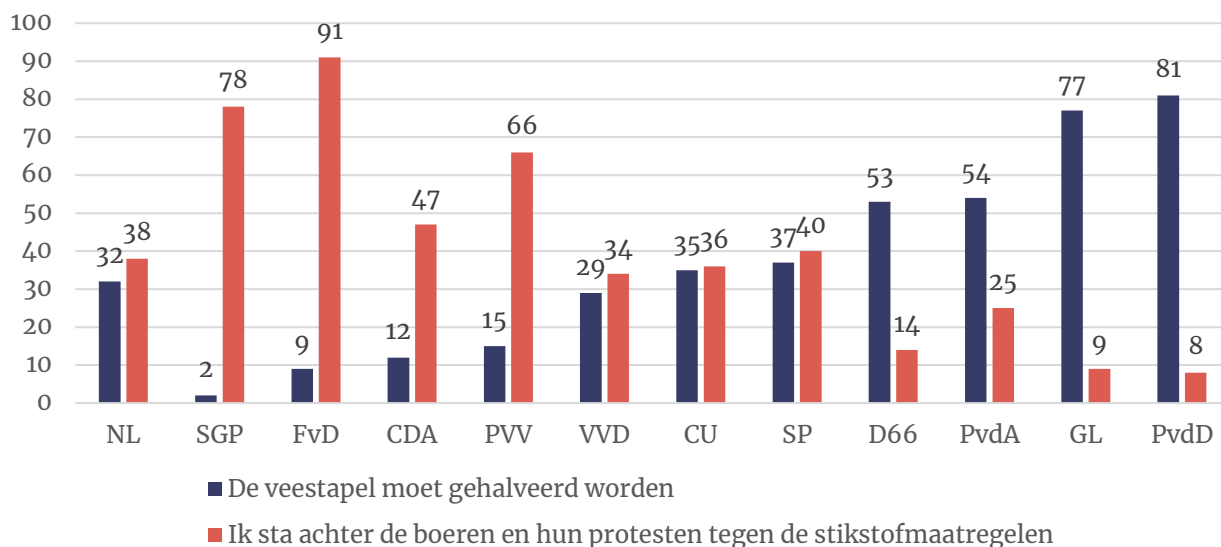
Nog verdeelder is Nederland over maatregelen die de boeren, landbouw en veeteelt betreffen. Meerdere partijen willen de veestapel halveren of op zijn minst verkleinen (D66, GroenLinks, PvdD, PvdA, SP). VVD en CDA zijn daar niet voor.

Dit verdeelde beeld zien we terug bij de kiezers. Een derde (32%) van de kiezers vindt dat de veestapel gehalveerd moet worden, ruim een derde (35%) vindt van niet, de rest is neutraal of weet het niet.

Vier op tien kiezers (38%) staan achter de boeren in hun protest tegen de stikstofmaatregelen, eenzelfde percentage juist niet (36%).

De meningen hierover verschillen sterk naar partijvoorkeur: kiezers van GroenLinks, PvdD, D66 en PvdA vinden in meerderheid dat de veestapel gehalveerd moet worden en hebben weinig begrip voor de boerenprotesten. Voor kiezers van SGP, FvD, PVV en CDA geldt het omgekeerde. VVD-, CU- en SP-kiezers zijn hierover sterk verdeeld.

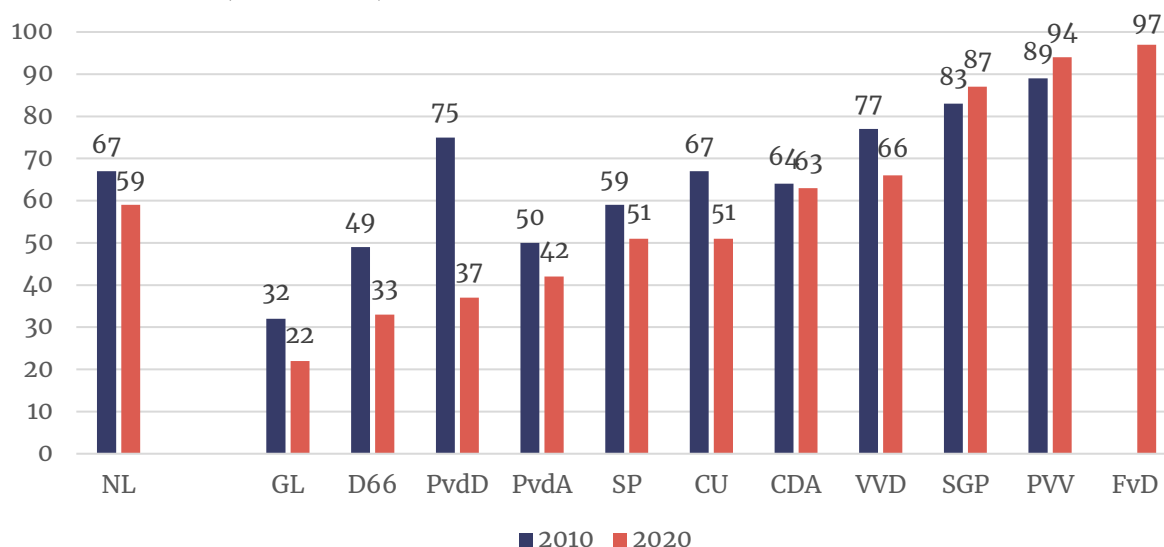

3.8 Immigratie, integratie, vrijheid van meningsuiting

Op kwesties rondom immigratie en integratie zien we sinds 2010 twee ontwikkelingen: de gemiddelde kiezer is iets minder streng geworden en de verschillen tussen linkse en midden kiezers enerzijds en kiezers die stemmen op PVV en SGP¹¹ anderzijds werden groter.

Zo vindt nu 59 procent dat “moslims en mensen met een migratieachtergrond zich volledig moeten aanpassen aan de Nederlandse manier van leven”, in 2020 was dat nog 67 procent. Bij bijna alle partijen zien we deze daling (het meest bij kiezers van GL, D66, PvdD, CU en VVD). Maar niet bij SGP- en PVV-kiezers: van hen – en van de FvD-kiezers – vinden nog steeds (ruim) negen op de tien kiezers dat nieuwkomers zich moeten aanpassen.

Moslims en mensen met een migratieachtergrond moeten zich volledig aanpassen aan de Nederlandse manier van leven¹² (% mee eens)

Vrijheid van meningsuiting en discriminatie

Een vergelijkbaar patroon – maar minder afgetekend – zien we rondom de vrijheid van meningsuiting.

In 2010 vonden drie op tien kiezers dat “iedereen in het openbaar mag zeggen wat hij wil, ook als dat leidt tot discriminatie”, 48 procent was het hiermee oneens. Nu is dat 27 en 52 procent¹³.

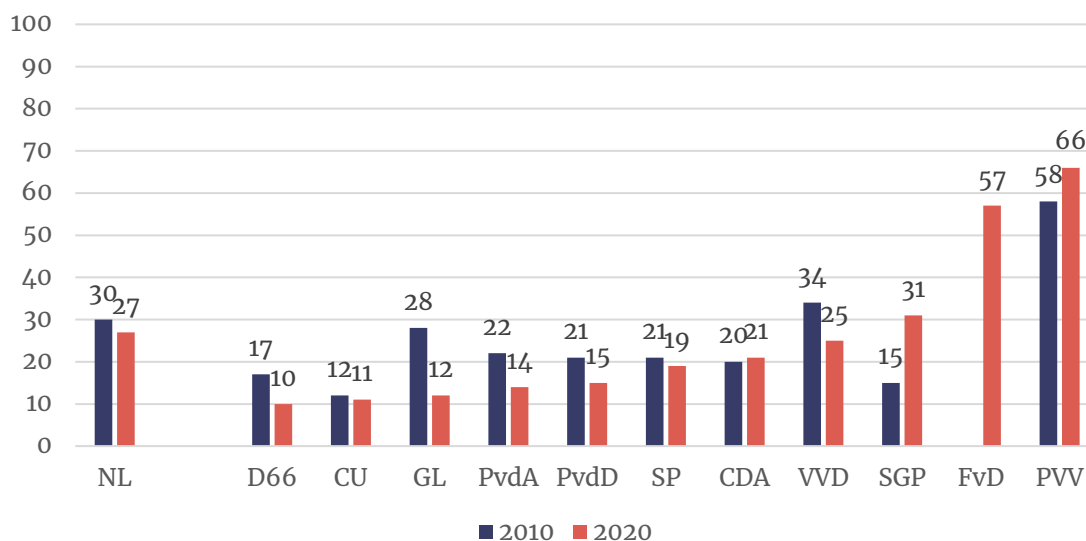
Linkse en VVD-kiezers zijn hier nu minder van overtuigd dan in 2010, PVV-kiezers juist iets meer (van 58 naar 66%).

¹¹ FvD bestond nog niet in 2010.

¹² Formulering 2010: “Moslims en andere etnische minderheden moeten zich volledig aanpassen aan de Nederlandse manier van leven”

¹³ Geen significant verschil.

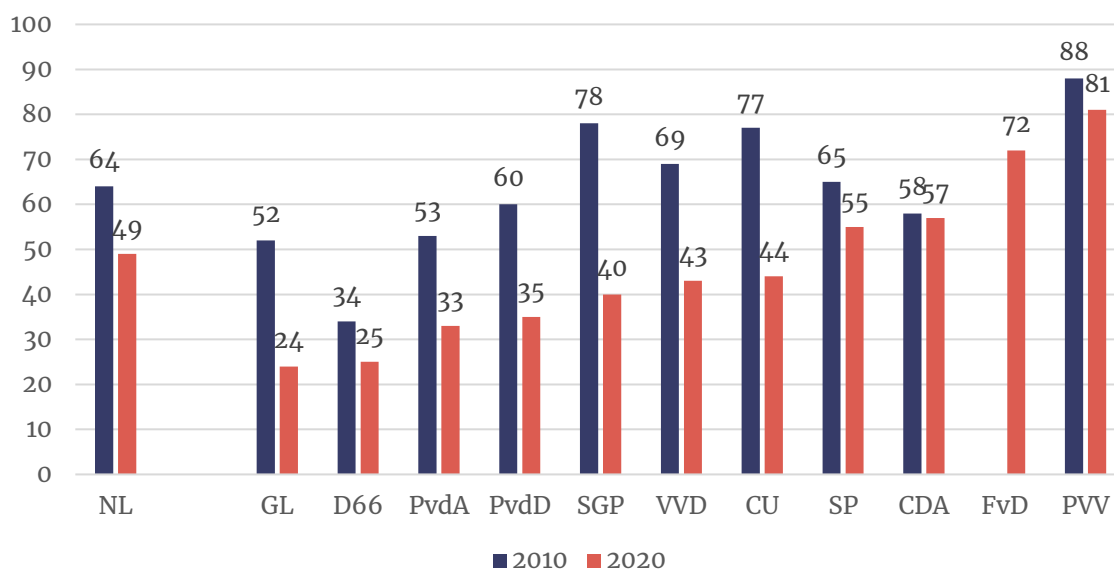
Iedereen mag in het openbaar zeggen wat hij wil, ook als dat leidt tot discriminatie (% mee eens)

Beperken arbeidsmigranten uit Oost-Europa

Nog steeds zijn beduidend meer mensen het eens (49%) met de stelling “Het aantal arbeidsmigranten uit Oost-Europa moet worden beperkt, om de banen van Nederlandse werknemers te beschermen” dan oneens (21%). Maar dat is duidelijk minder dan in 2010, toen was 64 procent het hiermee eens en 13 procent oneens. Kiezers van bijna alle partijen zijn hier anders over gaan denken, met uitzondering van CDA-kiezers. Van de PVV-kiezers is nog steeds 81 procent het hiermee eens, dit was 88 procent.

Het aantal arbeidsmigranten uit Oost-Europa moet worden beperkt, om de banen van Nederlandse werknemers te beschermen¹⁴ (% mee eens)

¹⁴ Formulering 2010: “Om de banen van Nederlandse werknemers te beschermen, moet het aantal arbeidsmigranten uit Oost-Europa worden beperkt”

Opnemen vluchtelingen uit Griekse vluchtelingenkampen

Drie op tien kiezers vinden dat Nederland meer vluchtelingen uit Griekse vluchtelingenkampen zou moeten opnemen, bijna de helft vindt van niet.

Bij de kiezers van maar liefst zes partijen (GL, CU, PvdA, D66, PvdD en SP) is de helft of meer voor een ruimhartiger opvangbeleid, maar kiezers van VVD, PVV, FvD, CDA en SGP voelen er weinig voor.

Nederland zou meer vluchtelingen moeten opvangen die nu in vluchtelingenkampen in Griekenland zitten

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Eens	29	19	4	23	51	72	47	59	59	57	27	1
Neutraal	20	20	8	26	27	14	17	19	15	22	15	
Oneens	47	57	87	48	20	12	35	18	22	19	48	99
Weet niet	4	4	2	3	2	2	1	4	4	3	10	

Koloniale straatnamen verwijderen

Voor het verwijderen van straatnamen en monumenten met namen van personen die in het verleden fout waren (bijvoorbeeld in de Nederlandse koloniën) is nog minder steun. Bij de achterban van geen enkele partij is een meerderheid hier voor. De GL-kiezers zijn het meest verdeeld over deze vraag: 36 procent vindt van wel, 40 procent van niet.

Straatnamen en monumenten met namen van personen die in het verleden fout waren (bijvoorbeeld in de Nederlandse koloniën) moeten door de gemeente worden verwijderd

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Eens	14	12	8	8	16	36	9	18	2	35		5
Neutraal	13	8	2	7	22	18	16	23	18	19	11	3
Oneens	68	78	83	81	60	40	71	54	68	44	84	92
Weet niet	5	2	7	3	1	6	4	5	12	2	5	

Minderheid wil moskeeën sluiten

Een minderheid (21%) vindt dat alle moskeeën in Nederland dicht moeten, ruim de helft (55%) van de Nederlanders vindt van niet, de rest is neutraal of weet het niet. Alleen kiezers van PVV en SGP vinden in meerderheid dat alle moskeeën in Nederland moeten worden gesloten.

Alle moskeeën in Nederland moeten worden gesloten

	NL 2016	NL 2020	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Eens	21	20	13	61	20	2	2	12	6	13	4	56	49
Neutraal	21	18	21	19	21	13	5	19	9	13	9	17	37
Oneens	55	61	64	19	54	85	92	69	85	72	79	23	11
Weet niet	3	2	2	1	4		1			2	8	5	3

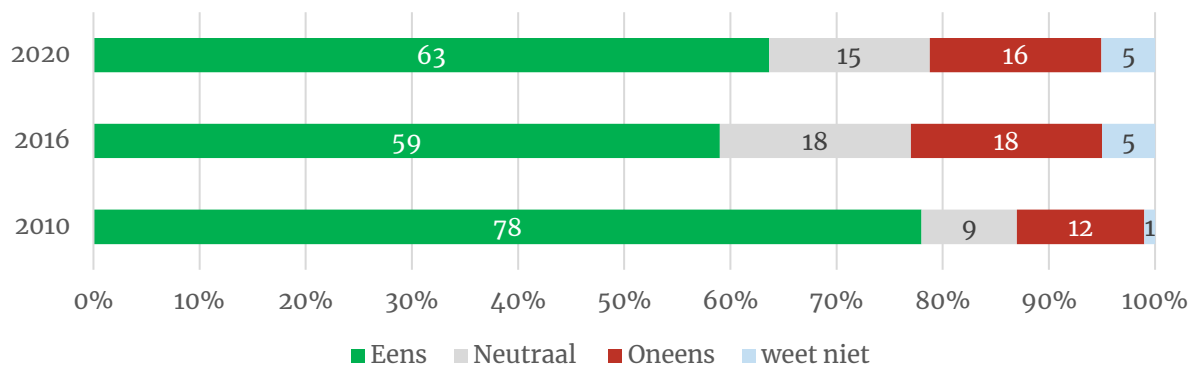
3.9 Veiligheid, privacy, straffen

Linkse kiezers geloven nu minder in hogere straffen

In 2010 vond nog 78 procent dat er hogere gevangenisstraffen moesten komen, wat in de afgelopen decennia overigens ook is ingezet. "Het lijkt erop dat de rechter reageert op de maatschappelijke roep om strengere straffen", schreef de NOS in december 2019¹⁵.

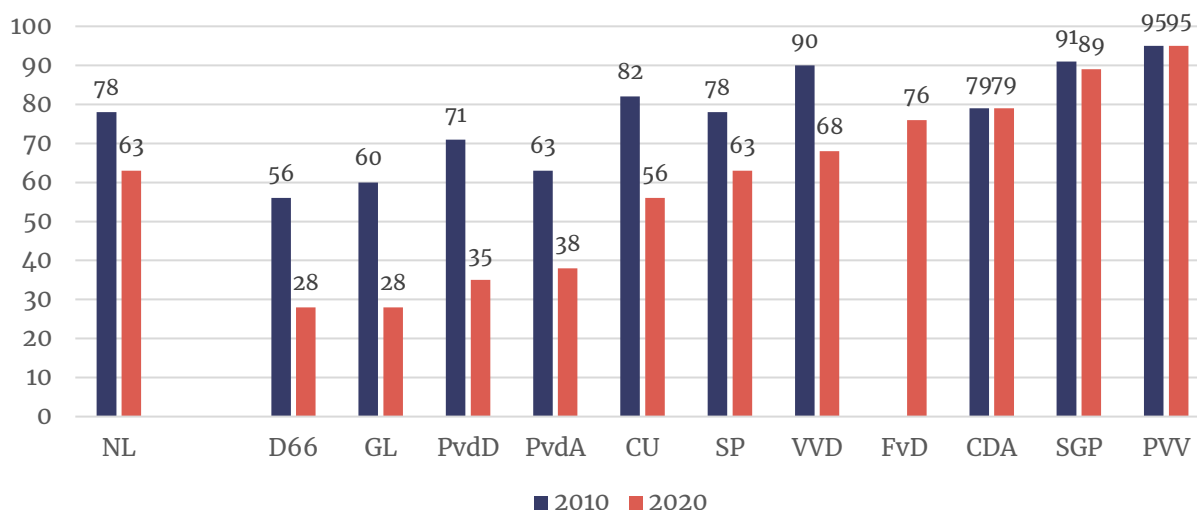
Nu wil nog steeds 63 procent hogere gevangenisstraffen, maar dit is wel een duidelijke daling ten opzichte van 2010.

Er moeten hogere gevangenisstraffen komen

De verandering vond vooral plaats bij kiezers aan de linkerkant van het politieke spectrum (of: kiezers die strengere straffen wilden stapten over naar rechts). In 2010 vonden kiezers van alle partijen nog in meerderheid dat er strenger gestraft moest worden. Kiezers van D66, GroenLinks, PvdA en PvdD zijn hier duidelijk milder over gaan denken. Kiezers van PVV, CDA en SGP zijn niet van mening veranderd en zijn het in 90 procent of meer van de gevallen eens met de stelling. VVD-, CU en SP-kiezers vinden nog steeds in meerderheid dat er strengere straffen moeten komen, maar duidelijk minder dan tien jaar geleden.

Er moeten hogere gevangenisstraffen komen (% mee eens)

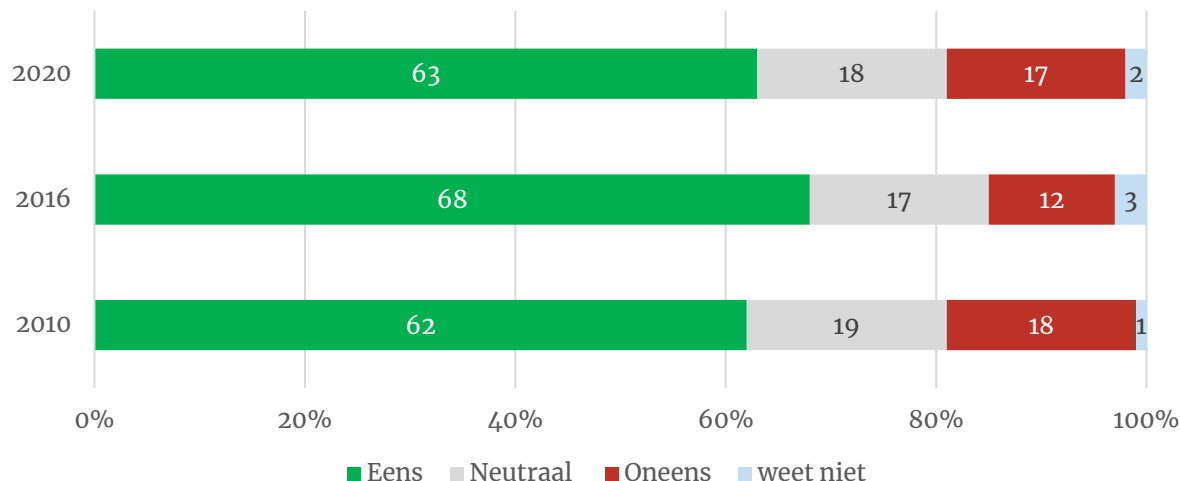
¹⁵ Bron NOS 6-12-2019: <https://nos.nl/artikel/2313464-hogere-straffen-voor-geweld-lagere-straffen-voor-drugs.html>

Terrorismebestrijding mag ten koste gaan van privacy

Net als tien jaar geleden vinden zes op tien kiezers dat we moeten accepteren dat terrorismebestrijding soms ten koste gaat van onze privacy.

We moeten accepteren dat terrorismebestrijding soms ten koste gaat van onze privacy

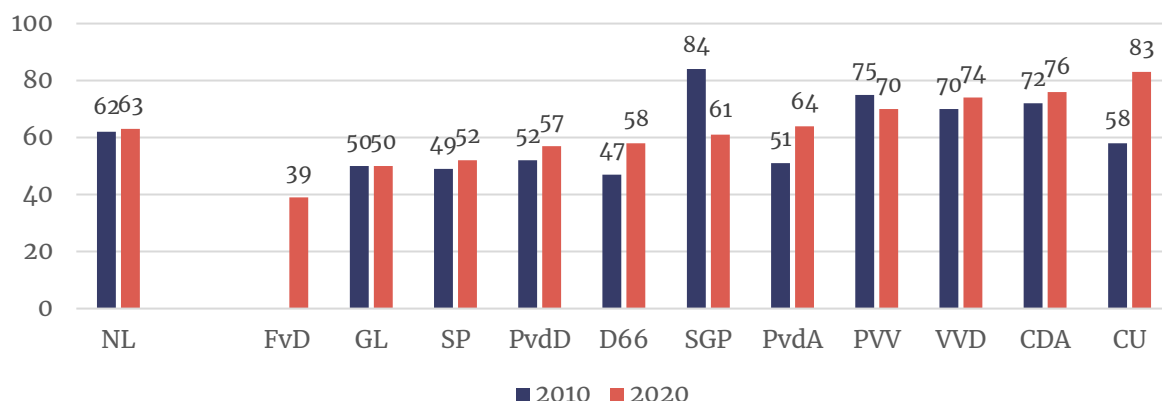

Opvallend bij deze stelling is hoe stabiel de opvattingen per achterban zijn. Kiezers van de grotere partijen denken hier nog bijna hetzelfde over als tien jaar geleden.

Kiezers van ChristenUnie zetten terrorismebestrijding nu vaker boven privacy, onder SGP-kiezers is dat omgekeerd¹⁶.

Verder valt op dat FvD-kiezers¹⁷ het vaker oneens (45%) dan eens (39%) zijn met deze stelling. Zij vinden dus het vaakst dat terrorismebestrijding niet ten koste mag gaan van privacy, waar PVV-kiezers vaak vinden dat dat wel mag (70% eens, 11% oneens). Een patroon dat we ook zagen bij de opvattingen over de coronamaatregelen: PVV-kiezers vinden vaker dat die strenger mogen, FvD-kiezers van niet. De verklaring kan gezocht worden in een groter wantrouwen jegens de overheid onder FvD-kiezers.

We moeten accepteren dat terrorismebestrijding soms ten koste gaat van onze privacy (% mee eens)

¹⁶ Waarbij de aantallen per partij klein zijn, dus uitkomsten indicatief.

¹⁷ Ook hier: aantallen FvD zijn klein (n=24), dus uitkomsten indicatief.

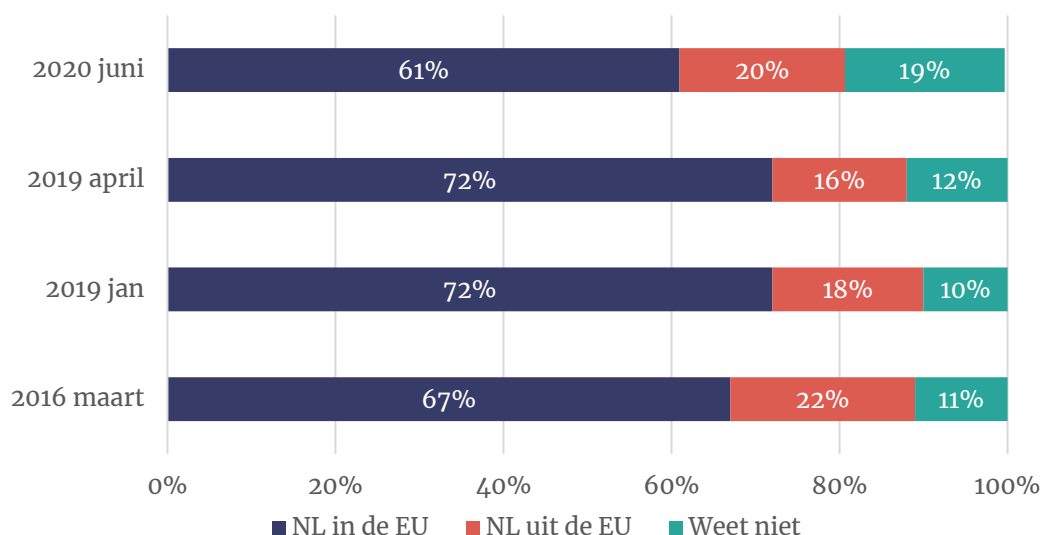
3.10 Internationaal: EU, ontwikkelingssamenwerking, missies

In 2010 ‘leek Nederland zich als een oester te sluiten’, zoals Arie Elshout het formuleerde.¹⁸ Nu, tien jaar later, lijkt de oester zich weer te openen. Nederlanders kijken weer met een open blik over de landsgrenzen. Nog steeds wil men niet te veel macht aan de EU geven, maar voor een Nexit is weinig steun. Kiezers vinden dat Nederland weer moet participeren in internationale vredesmissies en op ontwikkelingssamenwerking hoeft niet langer te worden bezuinigd.

Geen steun voor Nexit

In juni 2020, toen we in samenwerking met de Volkskrant onderzochten in hoeverre kiezers achter het Europese corona-herstelfonds stonden¹⁹, zagen we dat nog 61 procent van de kiezers bij een eventueel referendum zou stemmen voor ‘in de EU blijven’ en 20 procent zou kiezen voor een Nexit. In vergelijking met eerder dit jaar en 2016 is het aandeel ‘blijven’ wat gedaald, maar het aandeel ‘uit de EU’ is schommelt in feite al ruim vier jaar rond de 20 procent.

Zou u stemmen voor “in de EU blijven” of “uit de EU vertrekken”?

Een op zes wil de gulden terug

Zeven op tien kiezers vinden dat Nederland *niet* uit de Euro en terug naar de gulden moet, 15 procent vindt van wel. Vooral FvD-kiezers (80%) willen terug naar de gulden, gevolgd door PVV-kiezers (47%). SP-kiezers, die op andere punten ook kritisch zijn op de EU, gaan overwegend niet zo ver dat ze de euro willen inruilen voor de gulden (29% wel, 60% niet).

Nederland moet uit de euro en terug naar de gulden

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Eens	15	5	47	9	1	1	29	3	3	6	40	80
Neutraal	10	10	19	11	2	1	6	7	5	7	11	
Oneens	69	82	30	78	96	95	60	88	87	73	49	10
Weet niet	5	3	4	2	1	4	5	2	5	14		11

¹⁸ Volkskrant, 2 augustus 2010.

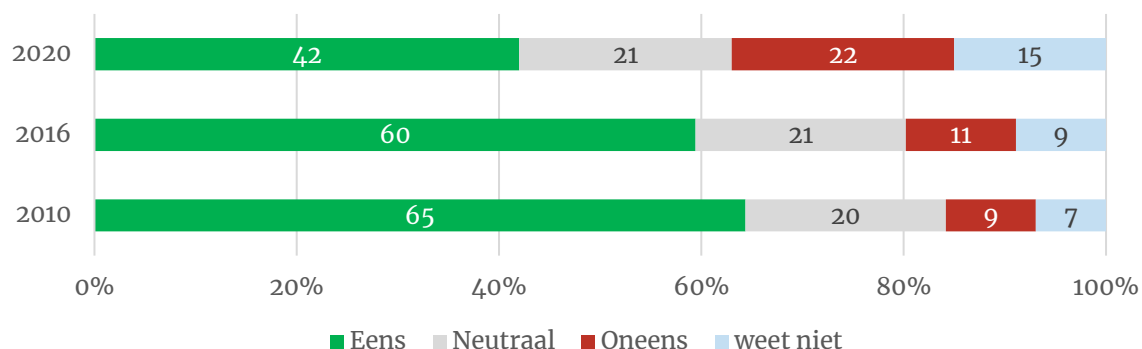
¹⁹ Zie: <https://www.ioresearch.nl/actueel/kiezers-solidair-met-zuidelijke-landen-maar-niet-tegen-elke-prijs/>

Nederlandse bijdrage aan de Europese Unie hoeft niet langer omlaag

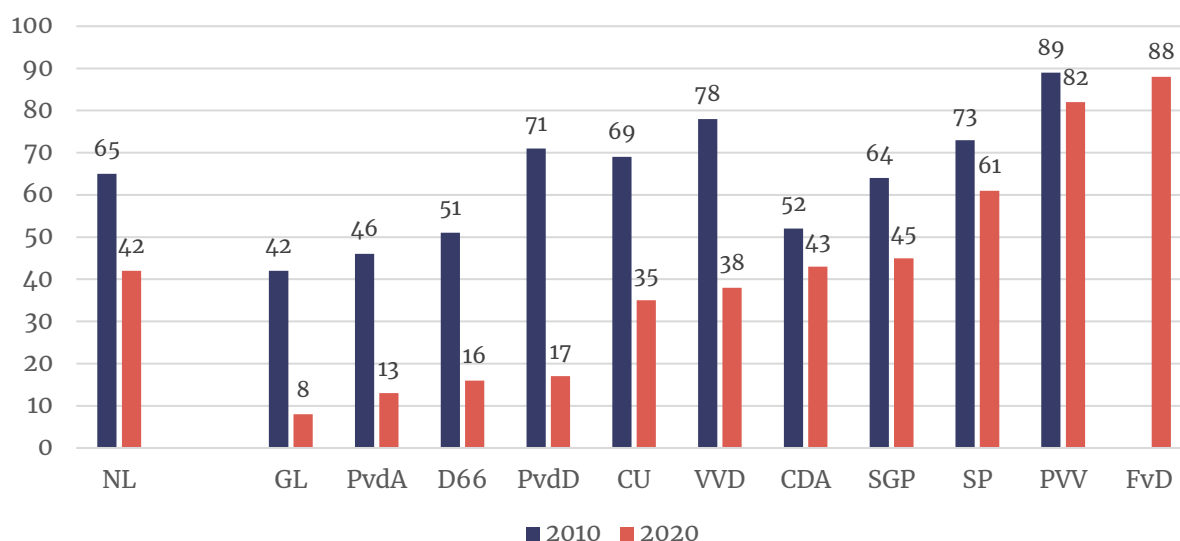
Over de langere termijn gezien kijken kiezers minder kritisch naar de EU. In 2010 vond nog 65 procent dat de Nederlandse financiële bijdrage aan de Europese Unie omlaag moest (wat overigens onder Rutte I ook werd gerealiseerd). Nu vindt nog 42 procent dat Nederland minder moet betalen.

De Nederlandse financiële bijdrage aan de Europese Unie moet omlaag

Onder de achterban van bijna alle partijen nam de roep om een lagere bijdrage af. Het sterkst onder kiezers van D66, GL en PvdA. Kiezers van PVV en SP vinden nog steeds in meerderheid dat de Nederlandse financiële bijdrage aan de Europese Unie omlaag moet, maar in iets minder grote getale dan in 2010. FvD-kiezers zijn hier nu het stelligst in.

De Nederlandse financiële bijdrage aan de Europese Unie moet omlaag

Niet meer bevoegdheden naar de EU

Een substantieel deel van de kiezers (38%) vindt dat de instellingen van de Europese Unie te veel macht hebben, een kwart (25%) is het hiermee oneens. Vooral FvD-, PVV-, SGP- en SP-kiezers vinden dat de Europese Unie te veel macht heeft. GL-, D66- en PvdA-kiezers vinden vaak van niet.

De instellingen van de Europese Unie hebben te veel macht

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Eens	38	35	78	36	13	7	53	17	34	11	56	94
Neutraal	22	27	11	30	17	22	25	30	25	21	5	6
Oneens	25	24	3	20	59	58	20	46	19	34	24	
Weet niet	15	14	8	13	11	14	2	7	22	35	14	

Slechts een kwart (27%) vindt dat de Europese Unie meer bevoegdheden moet krijgen om de grote vraagstukken van deze tijd aan te kunnen pakken.

Bijna de helft van de D66-, GL- en PvdA-kiezers zou de EU wel meer bevoegdheden willen geven.

Om de grote vraagstukken van deze tijd aan te kunnen pakken moet de Europese Unie meer bevoegdheden krijgen

2020	NL	VVD	PVV	CDA	D66	GL	SP	PvdA	CU	PvdD	SGP	FvD
Eens	27	26	15	26	47	48	28	49	23	20	8	5
Neutraal	27	30	19	33	32	27	18	28	27	28	10	9
Oneens	34	34	59	32	11	16	47	18	32	18	67	75
Weet niet	12	11	7	9	10	9	8	4	18	34	15	10

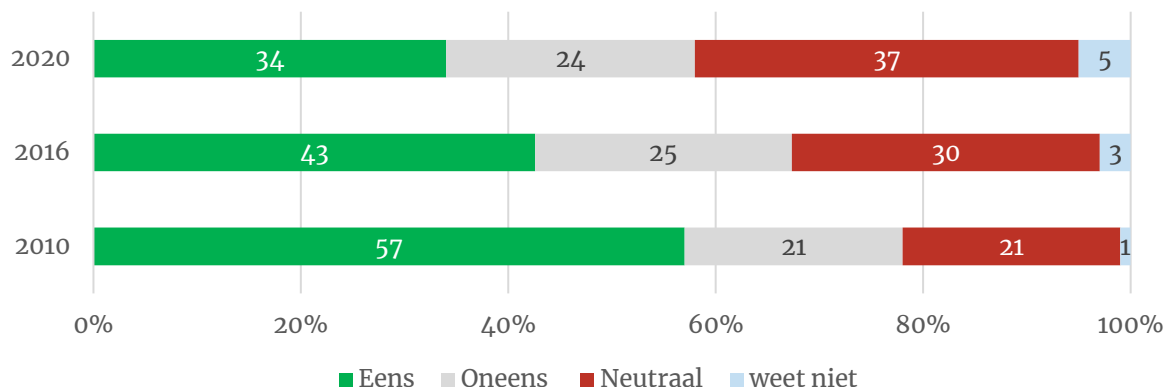

Niet langer bezuinigen op ontwikkelingssamenwerking

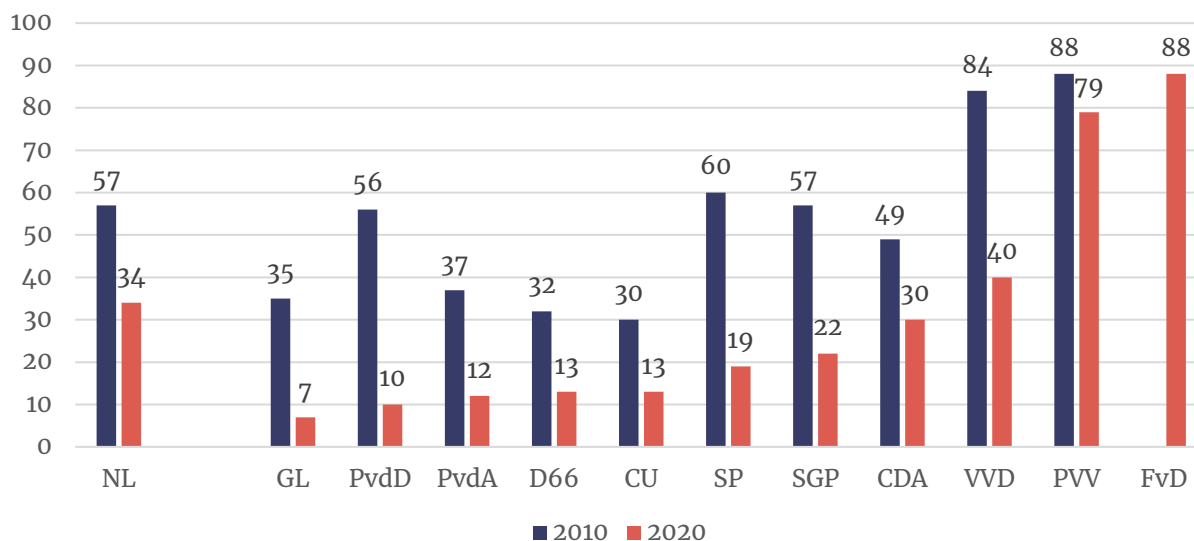
In 2010 vonden nog bijna zes op tien kiezers dat op ontwikkelingssamenwerking mocht worden bezuinigd (wat in het eerste kabinet Rutte ook gebeurde). Inmiddels vindt nog 34 procent dat hierop mag worden bezuinigd en vindt ongeveer eenzelfde deel (37%) van niet.

Op ontwikkelingssamenwerking mag worden bezuinigd

Kiezers van de meeste partijen zijn hier anders over gaan denken. Alleen PVV-kiezers vinden nog steeds in ruime meerderheid (79%) dat er minder geld naar ontwikkelingssamenwerking moet. FvD-kiezers nog iets meer: 88 procent.

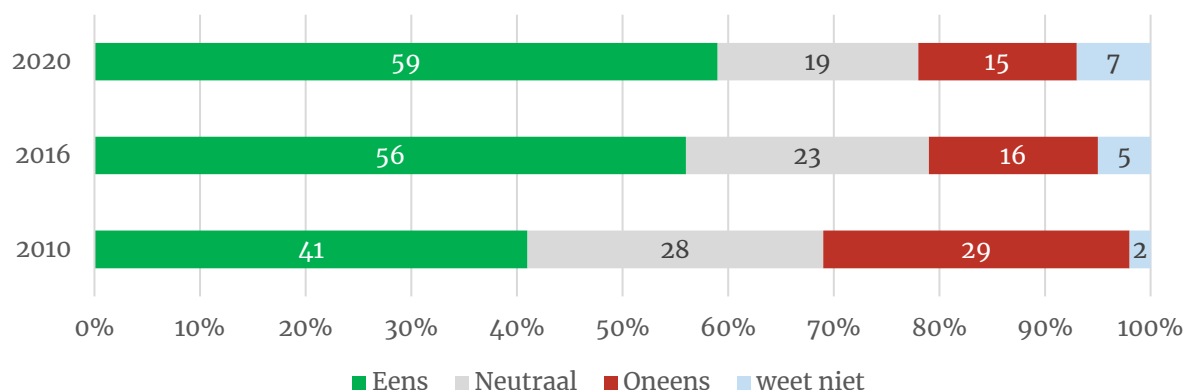
Op ontwikkelingssamenwerking mag worden bezuinigd (% mee eens)

Nederland moet (weer) meedoen aan internationale vredesmissies

In 2010 vond 41 procent dat Nederland militair moest blijven deelnemen aan internationale vredesmissies, 29 procent vond van niet. Nu is 59 procent het met deze stelling eens en 15 procent niet.

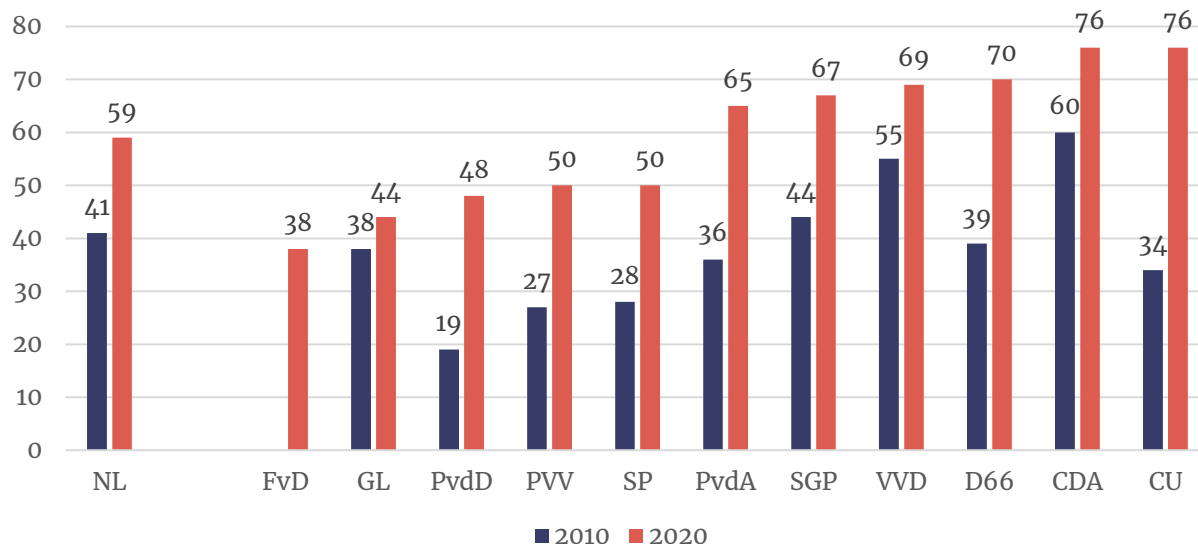
Nederland moet militair blijven deelnemen aan internationale vredesmissies

De omslag zien we bij kiezers van bijna alle partijen, met uitzondering van GroenLinks, de partij die 30 jaar geleden (onder andere) voortkwam uit het pacifistische PSP: de Pacifistisch Socialistische Partij. In 2010 vond 38 procent van de GL-kiezers dat Nederland militair moest blijven meedoen aan vredesmissies, 24 procent vond van niet. Daarna volgde de – voor GL tamelijk traumatisch verlopen – politiemissie in Kunduz: 2012-2013.

Nu vindt 44 procent van de GL-kiezers dat Nederland militair moet blijven participeren, opnieuw vindt 24 procent van niet. Hiermee bevinden GL-kiezers zich in het kamp van FvD, PVV, SP en PvdD, partijen (en kiezers) die eerder nationalistisch dan internationalistisch georiënteerd zijn.

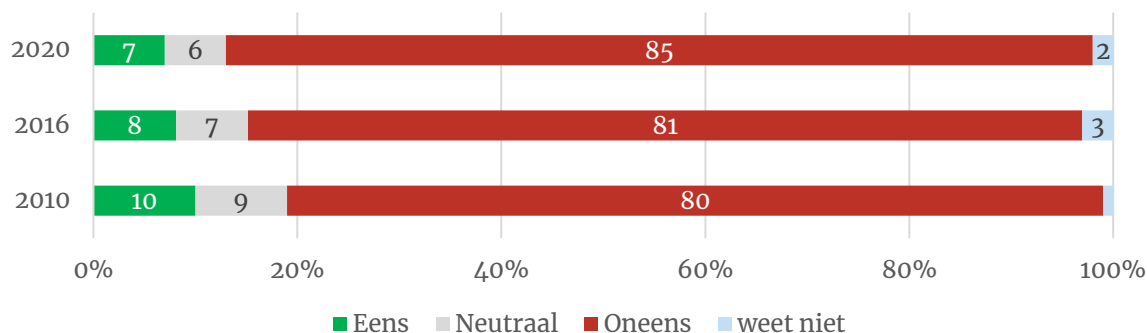
Nederland moet militair blijven deelnemen aan internationale vredesmissies (% mee eens)

3.11 Ethisch en religieus

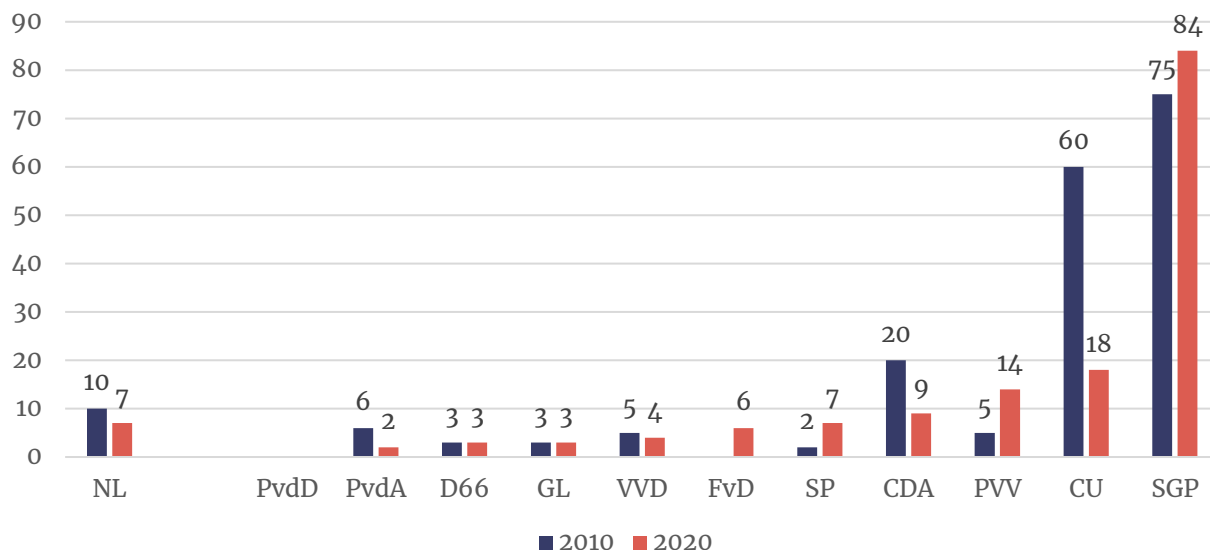
Ook CU-kiezers vinden niet dat religieuze scholen homoseksuele leraren mogen weigeren
 Maar weinig kiezers vinden dat religieuze scholen homoseksuele leraren mogen weigeren. In 2010 vond 10 procent dat dat mocht, 80 procent vond van niet. Nu is dat 7 en 85 procent.

Religieuze scholen mogen homoseksuele leraren weigeren

Mensen die het eens zijn met de stelling “Religieuze scholen mogen homoseksuele leraren weigeren” vinden we bijna alleen nog bij de SGP. Maar liefst 84 procent van de SGP-kiezers onderschrijft deze stelling. ChristenUnie-kiezers konden zich hier in 2010 nog in ruime mate in vinden, maar nu bijna niet meer (daling van 60 naar 18%). Of, de CU-kiezers die dit toen vonden, stemmen nu op het rechtlijniger SGP.

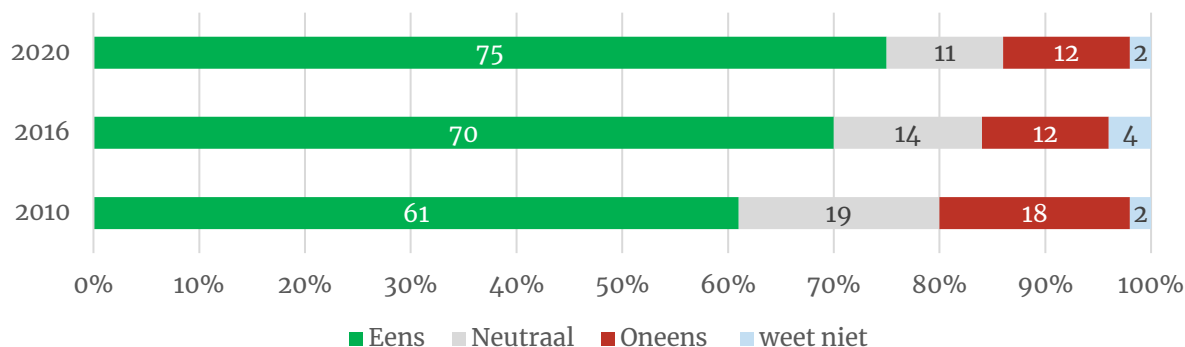
Religieuze scholen mogen homoseksuele leraren weigeren (% mee eens)

Driekwart steunt voltooid-leven-principe

In 2010 vond 61 procent dat ouderen die vinden dat hun leven voltooid is, met professionele hulp een einde aan hun leven zouden moeten kunnen maken. Tien jaar later is dat gestegen naar 75 procent. Het aandeel dat het hiermee *oneens* is daalde van 18 naar 12 procent.

Ouderen die vinden dat hun leven voltooid is, mogen met professionele hulp een einde aan hun leven maken

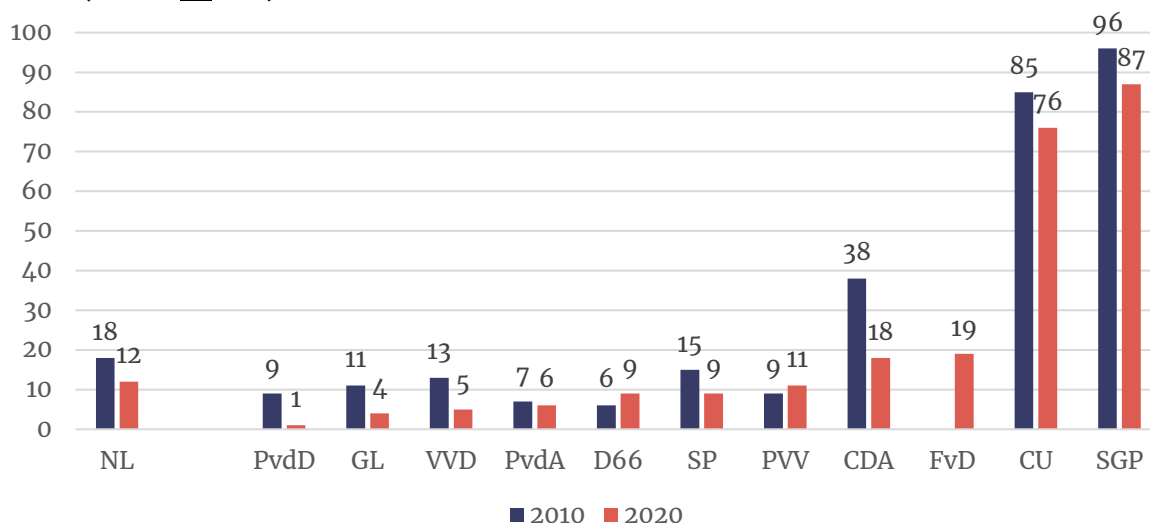

De toename van de steun – of de afname van de weerstand – zien we onder zo goed als alle achterbannen.

In onderstaande figuur is het aandeel te zien dat het *oneens* is met de stelling. Opnieuw zien we alleen grote ethische bezwaren bij SGP- en CU-kiezers, waarbij hier de CU-achterban wel achter het principieel-ethische standpunt blijft staan.

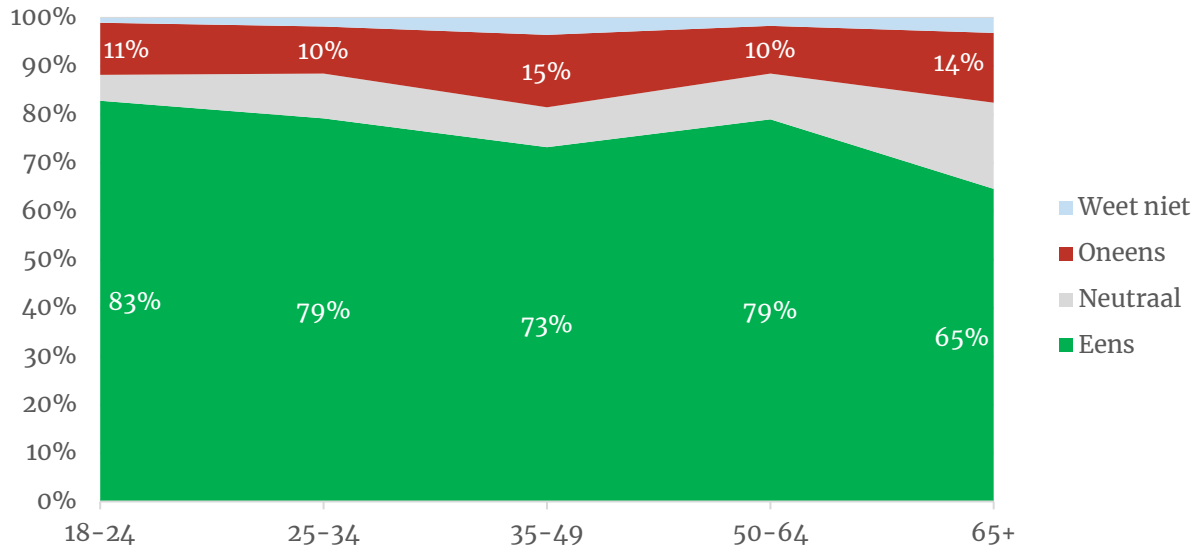
Onder kiezers van de meeste andere partijen (m.u.v. CDA en FvD) is 80 tot 90 procent het eens met de stelling, maximaal 9 procent is het ermee oneens.

Ouderen die vinden dat hun leven voltooid is, mogen met professionele hulp een einde aan hun leven maken (% mee oneens)

Opvallend genoeg zijn jongeren het vaker eens (83%) met de stelling “Ouderen die vinden dat hun leven voltooid is, mogen met professionele hulp een einde aan hun leven maken”, dan ouderen (65%). Dat komt eerder voor uit een verschil in neutrale posities dan dat ouderen (14%) het vaker *niet* eens zijn met de stelling dan jongeren (11%).

Ouderen die vinden dat hun leven voltooid is, mogen met professionele hulp een einde aan hun leven maken (naar leeftijd)

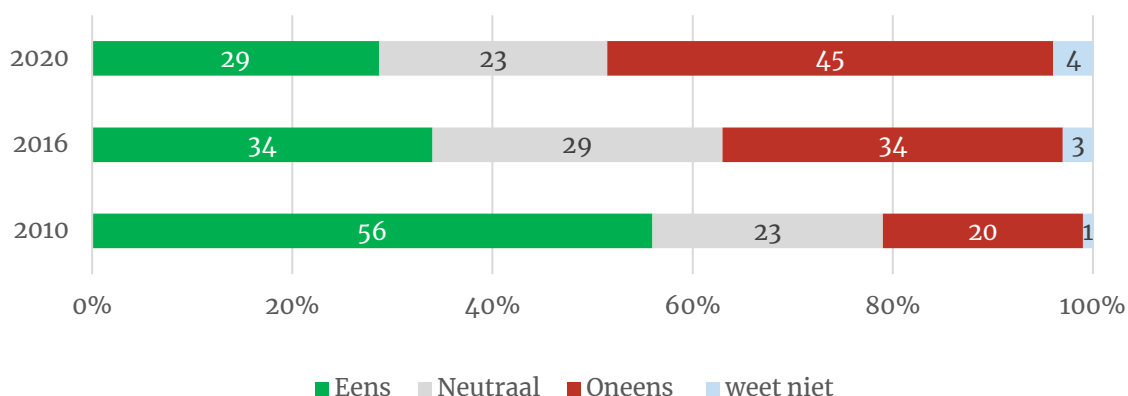
3.12 Kunst en cultuur

In 2010 vond ruim de helft van de kiezers (56%) dat er mocht worden bezuinigd op kunst en cultuur. Dit gebeurde volop in het kabinet Rutte I²⁰. Staatssecretaris Halbe Zijlstra (VVD) voerde in dit kabinet een jaarlijkse bezuiniging op de culturele sector van 200 miljoen euro door, een korting van 20 procent op het cultuurbudget. Daar kwam nog eens een bezuiniging van ongeveer 125 miljoen euro in de provincies en de 35 grootste gemeenten bovenop.

In 2016 vond nog 34 procent dat er op kunst en cultuur bezuinigd mocht worden, eenzelfde percentage vond van niet. Eind 2010 is het beeld van 2010 bijna volledig omgedraaid: 29 procent vindt nog dat er op kunst en cultuur mag worden bezuinigd, 45 procent vindt van niet.

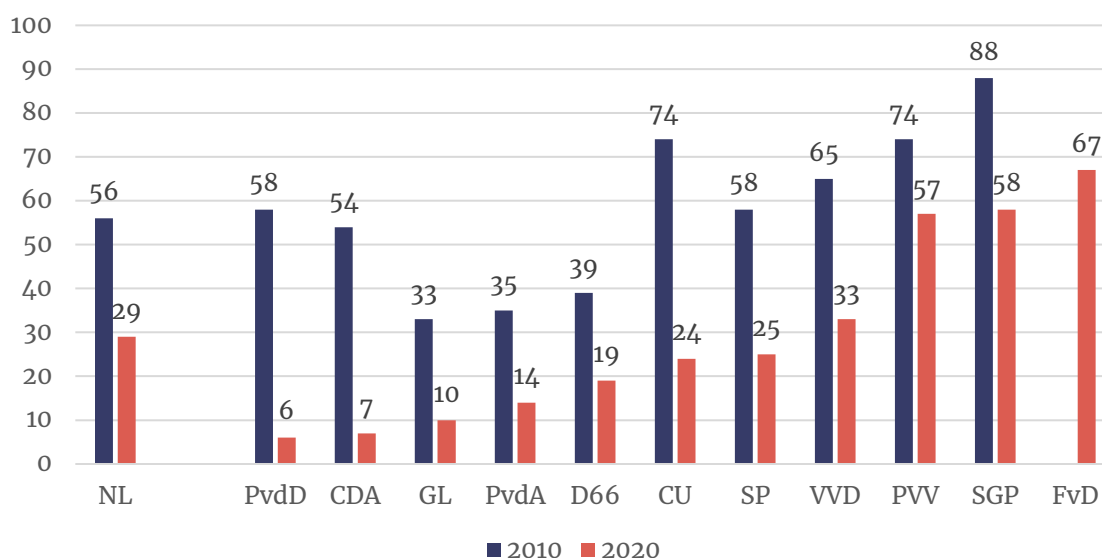
De coronacrisis – waaronder de cultuursector sterk heeft geleden – zal hier mede debet aan zijn.

Op kunst en cultuur mag worden bezuinigd

Hoewel kiezers van PVV, SGP en FvD nog steeds vinden dat er te veel geld naar de kunstsector gaat, zijn kiezers van alle partijen hier anders over gaan denken. Opvallend zijn de grote afnames bij de achterbannen van VVD (van 65 naar 33%) en CDA (van 54 naar 7%).

Op kunst en cultuur mag worden bezuinigd (% mee eens)

²⁰ Zie o.a.: <https://www.nrc.nl/nieuws/2014/01/03/snijden-in-de-kunst-viel-het-mee-1332104-a1364426>

I&O Research Enschede

Zuiderval 70
Postbus 563
7500 AN Enschede
T (053) 200 52 00
E info@ioresearch.nl
KVK-nummer 08198802

I&O Research Amsterdam

Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam
T (020) 308 48 00
E info@ioresearch.nl